KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 5

OBSAH

J. Kačala, Polstoročné jubileum 129
J. Ružička, Spisovná slovenčina v ostatných desaťročiach 131

Hlasy o slove

Vlado Clementis o slovenčine . 135

• • •

G. Horák, Štyri zväzky publicistiky Ladislava Novomeského 137
J. Horecký, Úvodník v dnešnej komunistickej tlači . . 143
I. Masár, Odborné názvy v denníku Pravda 147
J. Skladaná, Jazyková stránka kultúrnej rubriky v Pravde 152
Š. Michalus, O jazykovej úrovni športovej rubriky Pravdy 156
F. Kočiš, Rubrika Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde . 161
Čítame Slovník slovenského jazyka 163
R. Klačko, Z vývinu spisovnej slovenčiny podľa učebníc zoológie 168
J. Oravec, Poznámky k vývinu slovenčiny v učebniciach zoológie 171
Š. Ondruš, Ako vznikli bobaľky a pupáky 173
K. Palkovič, Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku 177

Rozličnosti

Nie „mesto-hrdina", ale hrdinské mesto. Š. Peciar . . 181
V Sapporo, či v Sappore? M. Považay 182
Liečebný ústav Krištáľ v Dudinciach. A. Chmelík . . . 183
Takýto rozhodca — takíto rozhodcovia. J. Jacko . . . 184

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 5

Polstoročné jubileum

JÁN KAČALA

Uprostred tohoročného mája vrcholia v celej našej republike oslavy päťdesiateho výročia založenia vedúcej politickej sily československého štátu — Komunistickej strany Československa. Sviatočným dňom predchádzala niekoľkomesačná zvýšená pracovná aktivita a živý ideový a politický ruch vo všetkých oblastiach nášho života. Päťdesiatročné jubileum Komunistickej strany Československa si na svojich pracoviskách pripomínajú príslušníci všetkých sociálnych, resp. vekových vrstiev našej spoločnosti: robotníci, roľníci, príslušníci inteligencie — od tých, čo stáli pri zrode strany, až po školskú mládež.

Päťdesiat rokov jestvovania Komunistickej strany Československa je príležitosťou na hlbšie zamyslenie sa nad jej bohatou i pohnutou históriou, ktorá odráža i osudy a históriu československej spoločnosti za ostatných päťdesiat rokov: úsilie našich národov o spravodlivejší sociálny poriadok, ich cestu k socializmu, ich smerovanie k spoločenskému pokroku. Pri príležitosti jubilea Komunistickej strany Československa sa však predovšetkým bilancuje päťdesiatročná práca strany v prospech robotníckej triedy, roľníctva i ostatných pracujúcich, práca majúca za cieľ národné i sociálne oslobodenie našich národov a výstavbu socializmu. Oslavy päťdesiateho výročia vzniku strany značia napokon aj príležitosť na to, žeby sme si ujasnili, s akými úmyslami, plánmi a perspektívami nastupujeme do ďalších rokov socialistickej výstavby a všestranného rozvoja našej spoločnosti. Jubileum strany, videné z týchto aspektov, potvrdí orientáciu Komunistickej strany Československa na sociálny pokrok, jej zmysel pre historickú kontinuitu i pozitívne pracovné výsledky dosiahnuté pri budovaní nového spoločenského poriadku po r. 1945, resp. po r. 1948, keď sa Komunistická strana Československa stala uznávanou vedúcou politicko-organizátorskou silou celej našej spoločnosti.

Dobré pracovné výsledky sú naostatok najvýrečnejším dokladom pozitívneho rozvoja našej spoločnosti. Ak zo širokej palety nášho života vezmeme do úvahy len rozvoj slovenskej vedy za posledných päťdesiat rokov, jasne sa ukazuje jednoznačný progresívny vývinový trend nášho národného spoločenstva. Tento smer vývinu a dobrá úroveň súčasného stavu sa potvrdzuje aj pri pohľade na polstoročnú históriu jazykovedného bádania na Slovensku.[1] *Výsledky ukazujú nielen množstvo vykonanej práce, ale aj to, že išlo a ide predovšetkým o prácu pre spoločnosť a jej potreby vo všetkých sférach jej mnohotvárneho života.*

O spätosti slovenskej jazykovedy-slovakistiky so životom našej socialistickej spoločnosti a jej každodennými potrebami svedčí najmä angažovanosť slovenských jazykovedcov-slovakistov v otázkach slovenského spisovného jazyka, jeho kultúry a úrovne jeho používania. V tejto súvislosti možno len z ostatných rokov uviesť napr. vedeckú konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny z r. 1966 (materiál pozri v zborníku Kultúra spisovnej slovenčiny, *ktorý vyšiel vo Vydavateľstve SAV r. 1967) alebo vedeckú konferenciu o spisovnej slovenčine v r. 1918—1968 (materiál vyjde v osobitnom zborníku). Do tohto okruhu prác patrí aj vydávanie časopisu* Kultúra slova *(od r. 1967), ďalej vedenie stálych jazykových rubrík v Československom rozhlase v Bratislave (od r. 1953) a v orgánoch ÚV KSS a MV KSS v Bratislave* (Pravda *a* Večerník — *obidve rubriky fungujú od začiatku r. 1967) a konkrétna odborná pomoc najvyšším politickým aj štátnym orgánom, podnikom, závodom, redakciám, školám, úradom a ďalším inštitúciám.*

Reagovanie slovenskej jazykovedy na aktuálne požiadavky jazykovej praxe sa prejavilo aj v tom, že naše základné jazykovedné pracovisko — Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — pred niekoľkými rokmi zaradilo do svojich výskumných plánov úlohu skoncipovať diferenciálny Česko-slovenský slovník. *Hoci situácia s utvorením autorského kolektívu nebola jednoduchá (ústav totiž pripravuje aj ďalšie lexikografické dielo — normatívny slovník slovenského jazyka), úlohe sa našlo miesto v pracovnom pláne ústavu, lebo potreba takého slovníka je spoločensky naliehavá. Splnením úlohy, ktorá má v našich československých podmienkach osobitný význam, sa urobí veľa pre poznanie slovného bohatstva spisovnej slovenčiny, ale najmä sa príkladným činom vyjde v ústrety nástojčivému volaniu po takomto diele. Česko-slovenský slovník, o tom sme presvedčení, upevní lexikálnu normu spisovného jazyka, na veľmi dôležitom úseku prispeje k zvýšeniu jazykovej kultúry a posilní spoločenské postavenie spisovnej slovenčiny.*

---

[1] Súhrnný prehľad o výsledkoch jazykovedného výskumu na Slovensku za ostatných päťdesiat rokov prinesie prvé číslo tohoročného Jazykovedného časopisu; autorom prehľadu je prof. J. Ružička, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Spisovný jazyk je veľmi dôležité spojivo v pestrom a bohato rozvinutom národnom živote; preto starostlivosť o jeho ustavičné poznávanie, o jeho kultivovanie a zveľaďovanie, o jeho kultúru, ako aj o prenášanie poznatkov o ňom do praxe tvorí významnú zložku činnosti slovenských jazykovedcov. Bez tohto spojiva, ktoré musí byť na výške našich čias, si život moderného spoločenstva, akým je aj naše, ťažko predstaviť. Takisto si ťažko možno predstaviť situáciu, že by — z jednej strany — jazykovedci a ďalší predstavitelia kultúry tento dorozumievací prostriedok národného spoločenstva z rozličných strán neštudovali, odborne ho neopatrovali a nekultivovali a že by — z druhej strany — spoločenstvo, resp. používatelia neprejavovali o tento svoj nástroj styku a myslenia, ako aj o výsledky jeho výskumu aktívny záujem, že by sa neusilovali dotvárať ho a zveľaďovať.

Aj výroky Vladimíra Iľjiča Lenina o jazyku (niektoré z nich prinieslo minuloročné piate číslo Kultúry slova[2]) nás utvrdzujú v presvedčení, že pestovanie a kultivovanie spisovného jazyka, všestranná starostlivosť oň je spoločensky potrebná a progresívna činnosť; táto činnosť sa má vykonávať na adekvátnej odbornej úrovni, s vedomím zodpovednosti za spisovný jazyk aj za jeho používanie, cieľavedome a i spoločensky primerane. Takouto činnosťou sa jazykovedci prejavia nielen ako odborníci vo svojom odbore, ale aj ako povedomí občania socialistickej vlasti.

Májové jubileum Komunistickej strany Československa má priamu vnútornú súvislosť s minuloročným jubileom významného pomocníka strany — stranickej tlače. Ak pri príležitosti polstoročného trvania Komunistickej strany Československa venujeme pozornosť v našom časopise jazykovej a štylistickej stránke stranickej tlače, robíme tak s vedomím spomínanej priamej súvislosti medzi stranou a stranickou tlačou, a potom so želaním, aby sa toto príležitostné číslo, venované päťdesiatročnému jubileu Komunistickej strany Československa, stalo malým pracovným príspevkom slovenských jazykovedcov k významnému sviatku strany.

Spisovná slovenčina v ostatných desaťročiach

JOZEF RUŽIČKA

Spisovná slovenčina ako celospoločenský útvar národného jazyka sa v dvadsiatom storočí, no najmä od dvadsiatych rokov vyvíjala veľmi

2 Pozri *Lenin o národnom jazyku a jeho ochrane,* Kultúra slova 4, 1970, 131-132.

rýchle, lebo sa mimoriadne priaznivo utvárali základné podmienky existencie slovenského národa. Krajne zlé podmienky pre náš národný život v bývalom Uhorsku zmenšili priestor pre verejné uplatnenie sa povedomých Slovákov na minimum: preto sa celospoločenské atribúty slovenského národa začiatkom dvadsiateho storočia realizovali veľmi slabo a prevažne iba emotívne. Tak to bolo aj so spisovnou rečou, ktorá sa uplatňovala v pomerne úzkom okruhu a udržiavala sa pri živote patetickou láskou rodoľubov, schopných i najväčších obetí: tento stav sa vystihoval celonárodným heslom „Za tú našu slovenčinu". Toto heslo vzniklo v podmienkach šovinistického tlaku a používalo sa i neskoršie, v prvých desaťročiach ČSR, v službách preexponovaného nacionalizmu, hoci spoločenská situácia bola už aj v dôsledku jestvovania leninskej teórie národnej otázky oveľa priaznivejšia tak pre existenciu slovenského národa, ako i pre rozvoj jeho celospoločenských atribútov.

Na začiatku dvadsiateho storočia sa uplatňovala kodifikácia Sama Czambla, zachytená v knihe *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1. vydanie 1902). Usilovnou redaktorskou prácou Jozefa Škultétyho a starostlivosťou korektorov v martinskom vydavateľskom centre značne sa ustálila ortografia a morfológia, ale súčasne sa štýlovo zjednodušila a sploštila syntax a sémantika spisovnej reči. Súviselo to s dobrým rozvojom umeleckého štýlu, najmä zásluhou realistov, na jednej strane a s nedostatkom predpokladov pre rozvoj a diferenciáciu dorozumievacích štýlov, najmä hovorového štýlu a odborného štýlu, na druhej strane. Okrem nedostatku prostriedkov dorozumievacích štýlov, najmä teoretického a praktického odborného štýlu, nápadne sa prejavovali nedostatky odbornej syntaxe; všetky spisovné prejavy pôsobili rovnako, nediferencovane a vyumelkovane. Taká úroveň spisovnej reči, jej používania a jej kultúry bola dedičstvom spoločenských podmienok nepriaznivých pre rozvoj slovenského národa v bývalom Uhorsku.

V prvom desaťročí Československej republiky čiže v dvadsiatych rokoch nášho storočia sa úroveň jazykovej praxe a jej kultúry ešte viac znižovala, hoci sa podmienky pre národný život obrátili podstatne k lepšiemu. Tento regresívny vývin sa dá vysvetliť nepripravenosťou spisovnej slovenčiny na nové úlohy v samostatnom národnom živote, ďalej malým počtom vzdelaných ľudí, ktorí by dobre a pohotovo vedeli používať spisovnú slovenčinu ústne i písomne, a napokon rastúcim vplyvom češtiny vo všetkých úsekoch verejného a kultúrneho života na Slovensku. Veľmi často sa zjavovali zlé texty, a to najmä v oblastiach, ktoré predtým neboli doménou spisovnej slovenčiny. Ako typický príklad možno uviesť šport, reč športovcov a športové spravodajstvo; napr. úryvok z článku *Športovanie lyžami* v časopise Buď pripravený I, 1922, 75:

K prospechu začiatočníkov je, deje-li sa ich výcvik pod dohľadom instruktora alebo skúseného lyžara. Bude záležať na Vás, či prejavíte takéto pocho-

penie pre tento šport, akého si právom zasluhuje a miestonáčelníctvo by sa zaiste postaralo o usporiadanie niekoľkodenného kurzu pre začiatočníkov počas budúcich vianočných prázdnin. Opatrite-li si včas lýže, budete uvedení ešte tejto zimy do zimnej pohádky, ktorú jako nelýžari, by ste nikdy nepoznali.

Pre ďalší vývin spisovnej slovenčiny bolo rozhodujúcim faktorom československé školstvo. Jednak tým, že spočiatku silne presadzovalo češtinu ako privilegovanú reč v celoštátnom meradle (čím sa však narúšali aj dovtedy ustálené oblasti slovenskej jazykovej praxe), jednak tým, že vychovalo prvú generáciu slovenskej poprevratovej inteligencie, ktorá sa v nasledujúcich desiatich rokoch postarala o konsolidáciu jazyka. Spoločenský rámec tejto kultúrnej akcii dala Matica slovenská, najmä prostredníctvom svojho Jazykového odboru a neskoršie aj časopisu Slovenská reč.

V Matici slovenskej sa sústredila celá starostlivosť o spisovnú slovenčinu. Osobitne treba uviesť plán vypracovať základnú normatívnu príručku. Výsledkom tejto práce v dvadsiatych rokoch boli *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931, ktorých autorom bol Václav Vážný. Tridsiate roky sa niesli v duchu kritiky Vážneho koncepcie, usilujúcej sa o zblíženie spisovnej slovenčiny so spisovnou češtinou. Realizátorom tejto kritiky bol časopis „pre záujmy slovenčiny" Slovenská reč, založený r. 1932 a vedený najmä v prvých ročníkoch v duchu protičeského purizmu. Vo viacročnej polemike sa vyjasnili názory na spisovnú slovenčinu nielen ako na celospoločenský dorozumievací prostriedok, lež aj ako na celonárodnú kultúrnu hodnotu.

Kým v umeleckom štýle sa prejavovala silná folklorizácia spisovnej reči, v odbornom štýle sa pomaly vykryštalizúvali a ustaľovali prostriedky odbornej lexiky. Mladá slovenská inteligencia vedecká, technická starala sa o vypracúvanie pojmovej sústavy vlastného odboru, a tým aj o rozvoj slovenskej odbornej terminológie. Koncom tridsiatych rokov už bolo badať začiatky štýlovej diferenciácie, čím sa naznačili možnosti a schopnosti spisovnej slovenčiny stať sa nielen dobrým nástrojom slovesného umenia, lež aj súcim dorozumievacím prostriedkom vedy, techniky, civilizácie a verejného života vôbec. Na realizáciu týchto možností boli potrebné isté nové predpoklady spoločenské, najmä kultúrne a politické.

V kontexte československej štátnosti nastali potrebné predpoklady na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov, keď sa aj politicky presadila osobitosť slovenského národa a keď sa položili solídne základy pre nebývalý rozvoj slovenského všeobecnovzdelávacieho, odborného i vysokého školstva, ako aj možnosti pre rozvoj vedy v ústavoch Slovenskej akadémie vied (najmä v ostatných dvoch desaťročiach).

Je takmer neuveriteľné, ako rýchlo sa v tomto období rozvíjali všetky zložky spisovnej slovenčiny. Okrem spresňovania a ustaľovania for-

málnych zložiek, ako je pravopis, výslovnosť a tvaroslovie (čo je ináč mimoriadne dôležité pre každý moderný spisovný jazyk), cieľavedome sa utvárali prostriedky vetnej skladby a slovnej zásoby (čo je rozhodujúce pre rozvoj hovorového, publicistického a odborného štýlu spisovnej slovenčiny). Na jednej strane sa teda zo spisovnej slovenčiny vylúčili nepotrebné formálne varianty, odchýlky a výnimky, no na druhej strane sa utvárali a zdomácňovali gramatické a sémantické prostriedky, ktorými sa spisovná slovenčina dostávala na úroveň iných európskych jazykov. Preto sa právom tvrdí, že sa spisovná slovenčina, najmä jej syntax a lexika, v ostatnom období europeizovala.

Na dôkaz štýlovej rozvinutosti a modernosti možno uviesť opäť ukážku zo športového spravodajstva, a to z denníka Práca z 3. februára 1971, str. 8 c, d (skrátene):

Prvé víťazstvo od novembra

Košice (Práca) — Konečne po dlhom pôste aj v Košiciach mali hody. Mužstvo VSŽ sa v hokejovej lige konečne našlo, lebo posledný raz vyhralo 30. novembra 1970! Včerajšie dva majstrovské body majú cenu zlata... Obidve mužstvá začali veľmi opatrne. Výkonom ani hrou nenadchli, viac zabezpečovali obranu. V prvej tretine iniciatíva patrila domácim, ale vyložené gólové šance hosťom. Holeček bol však pozorný. Domáci vystupňovali nátlakovú hru... Úroda gólov sa začala od 15. min. VSŽ využili presilovku. Aj o ďalšie góly sa postarala „trestná lavica". Hráči Sparty dostali trest, Košičania ich oslabenie náležite využili... Pražania celkove sklamali, chýbala im bojovnosť a väčší zmysel pre kolektívnu hru. Pred 3500 divákmi rozhodovali Vidlák a Prejza.

Aj na tomto úryvku vidieť úsilie autora o stručnosť, sviežosť a hovorovosť správy. Písaný publicistický prejav sa tým približuje k ústnemu prejavu, v našom prípade k športovej reportáži z rozhlasu alebo televízie.

Dnes je úroveň jazykovej praxe oveľa vyššia ako pred niekoľkými desaťročiami. Pravda, to neznačí, že by nebolo čo napravať cieľavedomou školskou i mimoškolskou výchovou. Nedostatky v niektorých úsekoch praxe sa však nezakladajú na nedokonalosti spisovnej slovenčiny; sú to nedostatky istých používateľov spisovnej slovenčiny, resp. dôsledky nedostačujúcej jazykovej a kultúrnej výchovy. Mimoriadne potešuje fakt, že autorov dobrých, ba vynikajúcich textov a prejavov je oveľa viac ako autorov podpriemerných alebo až úplne chybných písaných textov alebo hovorených prejavov. Svedčia o tom prieskumy nielen krásnej a odbornej literatúry, lež aj prieskumy dennej tlače a reči divadla, filmu, rozhlasu a televízie.

Súčasná spisovná slovenčina má teda všetky vlastnosti moderného spisovného jazyka, ktorý je vyhovujúcim nástrojom komunikácie vo všetkých oblastiach súkromného života i verejnej činnosti v rozvitej socia-

listickej spoločnosti. Jej pružný vývoj v ostatných päťdesiatich rokoch je prísľubom do budúcnosti, že svoje kladné vlastnosti rozvinie vždy adekvátne novým potrebám rozvíjajúcej sa spoločnosti. Bude treba si len uvedomiť, že za ďalší vývoj slovenčiny a jej kultúru je zodpovedná celá naša spoločnosť. Žiada sa preto vyvolávať spoločenský a morálny tlak na tých, ktorí by z osobných návykov alebo chúťok nechceli rešpektovať celospoločenskú záväznosť spisovnej reči alebo ktorí by boli náklonní bagatelizovať veľké kultúrne hodnoty spisovnej reči ako celonárodného spojiva a nositeľa národnej kultúry. Federatívna štruktúra socialistického štátu a správne leninovské riešenie národnej a národnostnej problematiky sú pevným spoločenským základom pre ďalší rozvoj spisovnej slovenčiny; vedúce stranícke i vládne miesta nášho štátu zisťujú dôležitosť spisovnej reči v celospoločenskom živote, a preto žičlivo podporujú aj úsilie poznávať spisovnú slovenčinu a rozvíjať jej kultúru.

HLASY O SLOVE

Vlado Clementis o slovenčine

Pri príležitosti päťdesiateho výročia založenia Komunistickej strany Československa uverejňujeme výňatky z publicistickej tvorby významného komunistického novinára a politika dr. Vladimíra Clementisa (20. 9. 1902 — 3. 12. 1952). Ide tu o úryvky z článkov a štúdií, ktoré V. Clementis uverejnil v r. 1943 (počas emigrácie v Londýne) pri príležitosti stého výročia uzákonenia Štúrovej spisovnej slovenčiny. Články vyšli v emigrantských orgánoch a po vojne boli odtlačené v Clementisovej knihe *Odkazy z Londýna* (Bratislava 1947), z ktorej vyberáme aj nasledujúce citáty.*

V procese slovenského národného uvedomovania, ktorému môžeme ďakovať za to, že Slováci prežili (i keď s veľkými stratami) maďarský útlak, vedúci zásťoj pripadol jazyku — slovenčine. U iných národov, šťastnejších osudom, národné prebudenie a obrodenie mohlo sa opierať o históriu, o politické reality (štát, územie atď.) — ale Slováci tejto základne (štát, územie) nemali, alebo len v malom stupni (história). [Str. 427]

* Text sme upravili podľa platných Pravidiel slovenského pravopisu a odstránili sme v ňom zjavné tlačové chyby.

Štúrovo dielo i pri svojej všestrannosti vychádza z jednotného a jednotiaceho systému a filozofie, a preto aj keď jeho koncepcia pre jednotlivé úseky sociálneho či duchovného života slovenského pôsobí ako uzavrený celok (tak napríklad zavedenie jednotnej spisovnej slovenčiny, pre ktorú budeme v ďalšom používať už vžitý termín „štúrovčina"), predsa len pre jej plné pochopenie musíme mať stále pred očami celé Štúrovo dielo. Inými slovami: v našom prípade, keď sledujeme motívy, príčiny a priebeh zrodu štúrovčiny, nemôžeme sa obmedzovať na jazykové problémy, chápané trebárs v tom najširšom slova zmysle.

„Trvanlivé" je to dielo, ktoré vychádza z dobových — a preto časove podmienených — potrieb a podmienok, ale samo pretrváva dobu, ktorej je výrazom a p ô s o b í (používam tento výraz na rozdiel od „platí" či „trvá") i v nových pomeroch a na vyššom vývojovom stupni. (Str. 439—440)

Nuž, nie div, že sa zo spisovnej slovenčiny „i později, po Štúrovi" — stalo zase politikum. Nedá sa síce poprieť, že Štúr a štúrovci — najmä ex post! — uvádzali medzi motívmi zavedenia spisovnej slovenčiny i potrebu získať zemianstvo a postaviť sa „i z ohľadu reči našej spisovnej" na pôdu Uhorska. No z celého diela Štúrovho, z jeho politického programu, ako ho propagoval vo svojich novinách a na prešporskom stavovskom sneme, je jasné, že — na rozdiel napríklad od Kossutha — nebol ochotný urobiť ani jednu koncesiu, či už politickú alebo sociálnu, pre získanie zemianstva. A že by bol kvôli zemianstvu, či hlavne kvôli zemianstvu, o ktorom bol presvedčený, že dohráva svoju privilegovanú rolu, zaviedol spisovnú slovenčinu — je predstava viac než absurdná!

No a vysvetľovať Štúrov krok akýmsi h u n g a r i z m o m je asi také správne a výstižné, ako by bolo obvinenie Karla Havlíčka Borovského z rakušiactva — pre jeho austroslavizmus! Veď slovenčina mala byť a aj bola zbraňou proti maďarskému hungarizmu, veď Štúr už na Slovanskom kongrese volal po rozbití prevahy Maďarov a viedol proti nim potom ozbrojené povstanie! „Hungarizmus" Štúrov bol teda v tom, že chcel najskôr Uhorsko premeniť na federáciu rovnoprávnych národov a neskôr („Slovanstvo a svet budúcnosti") rozbiť ho — spolu s Rakúskom.

Keď si k tomu ešte predstavíme, čo všetko — pri chudobe politickej a skoro neexistencii štátnej histórie — znamenala slovenčina v našom vývoji, nuž pochopíme, že z teórií — historicky a vecne nesprávnych —, podľa ktorých slovenčina bola zavedená kvôli zemanom a v záujme politicum Hungaricum, vznikali nové a tentoraz ozaj zbytočné trpkosti. (Str. 452—453)

S l o v e n s k ý program štúrovcov bol program vonkoncom realistický, počínajúc spisovnou slovenčinou a končiac slovenským povstaním 1848—49 a jeho politicko-sociálnym obsahom. A na rozdiel od dosť bežných predstáv, Štúr a štúrovci si pri jeho postavení a realizovaní počínali celkom realisticky. (Str. 454)

A moje osobné ceterum autem censeo: zbavme sa tu v zahraničí povier, ktoré zdržiavali vzrast vyvážanej československej jednoty. V našom prípade povery, že spisovná slovenčina je symbolom československého rozkolu. (Str. 455)

Ale prestrelky česko-slovenské a trpkosť na strane českej pre spisovnú slovenčinu sa ešte dlho udržali. Až revolučné pohyby zjara 1848 vytvorili zmierlivejšie nálady a keď Štúr prichádza v apríli do Prahy s myšlienkou na zvolanie Slovanského kongresu, je nadšene vítaný najmä českou mládežou. Symbolický výraz vôli po novej jednote československej dáva J. V. Frič tým, že v prítomnosti Štúrovej napichuje na svoj kord spis „Hlasové" a páli ho za súhlasu českej mládeže.

Táto uzavrená kapitola bola v republike, bohužiaľ, znovu otváraná jednostranne líčenými a preexponovane podávanými rozbormi motívov Štúra a štúrovcov pre zavedenie spisovnej slovenčiny (dr. M. Hodža, „Československý rozkol", prof. Pražák, „Dějiny spisovné slovenštiny" atď.). I vedeckí pracovníci, ktorí si v iných otázkach vedeli zachovať osobným postojom nezakalený, jasný pohľad na problematiku československú, videli veci skreslene, keď sa zapodievali touto otázkou. (Str. 461)

Duch, ktorým napĺňal Štúr a štúrovci svoje dielo, ich koncepcia i praktická politika v revolučných rokoch 1848—49, sú najjasnejším vyvrátením reči o „rozkole", „rozluke", „schizme".

A na tohto ducha — ducha jednotiaceho — prichodí nadväzovať aj nám. (Str. 463)

(Ukážky vybral Ján Kačala.)

Štyri zväzky publicistiky Ladislava Novomeského

GEJZA HORÁK

Na konci predlanského a na začiatku lanského roku vyšlo v nakladateľstve Epocha publicistické dielo básnika, novinára a politika Laca Novomeského. Dva prvé zväzky, vydané v decembri r. 1969, obsahujú výber z politických statí a článkov a v druhých dvoch, ktoré vyšli v marci 1970, je výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení. Jednotlivé zväzky výberu dostali po dohovore s autorom výstižné symbolické názvy. Prvý zväzok (výber z politických statí a článkov 1924—

1932) sa do čitateľových rúk dostáva pod názvom *Znejúce ozveny,* druhý (1933—1944) s názvom *Čestná povinnosť;* tretí (výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924—1937) ako *Manifesty a protesty* a štvrtý (1938-1944) pod názvom *Slávnosť istoty.* Všetky štyri zväzky redigoval Karol Rosenbaum. - Treba uvítať, že publicistické dielo L. Novomeského je znejúcou ozvenou na politickom a kultúrnom stole našej vlasti práve teraz pri oslavách päťdesiateho výročia založenia Komunistickej strany Československa.

Treba si povšimnúť, že veľa z toho, čo Novomeský medzi dvoma vojnami kriticky, neraz zadieravo polemicky v okruhu politického boja o sociálnu spravodlivosť a v neúnavnom zápase za plnohodnotnú kultúru adresoval verejnosti, bolo napísané po česky. (Táto časť sa dostala do výberu v preklade Zory Jesenskej.) Aj o tejto časti novinárskej práce Novomeského možno povedať, že naplno slúžila Slovensku, a to neraz i cez pohľad na špeciálne politické a najmä kultúrne a umelecké problémy českej časti spoločného československého štátu. Čitateľ zistí, že každý Novomeského pohľad a návrh na riešenie nastoleného problému mal celoštátne východiská usudzovania i zacielenie a prísne európske, ba svetové meradlá. Dalo by sa to vystihnúť výrazom boj za plnokrvné zaradenie slovenských a českých politických i kultúrnych úsilí do európskeho i svetového revolučného a pokrokového prúdu; boj s výrobcami smetí (braku) v umení všeobecne, v literatúre osobitne. Ale Novomeského bystré pohľady veľmi zoširoka zasahovali aj oblasť osvety, výchovy v najširšom zmysle. Vo svojej politickej publicistike bol teda Novomeský nekompromisným komunistom a v publicistike z okruhu kultúry a umenia neústupným zástancom hodnôt kvalifikujúcich dobré európske a všeľudské umenie. V politickej činnosti, ako to vyslovil v zbierke básní *Stamodtiaľ a iné,* je „verný sluha svojej cti a srdca, nezvyklý počínania vážiť prospechom"; v okruhu umenia je to zasa osobnosť usilujúca sa s básnicky ladenou horlivosťou o taký stav spoločnosti, „v ktorom umenie zaujme miesto všeobecne uznaného vodcu a tvorcu ľudskej životnej radosti".

V súlade so zacielením nášho časopisu v niekoľkých skromných záberoch venujeme pozornosť štylistickej stránke tohto úctyhodného diela. Pritom česky napísaných článkov sa budú naplno týkať iba konštatovania všeobecnejšieho rázu.

Najprv sa zmienime o tom, ako pristupoval Ladislav Novomeský ku svojej novinárskej práci za sociálnu revolúciu a pokrok v kultúre i umení cez svoje publicistické úvahy. Výstižné je tu v životných zámeroch i skutkami dokumentované prijatie Wagnerovho výroku: „Ten, komu nebol daný do kolísky dar nespokojnosti ducha so všetkým doterajším a existujúcim, nikdy nepríde k objavom niečoho nového" a ne-

únavné realizovanie Majakovského požiadavky, aby básnik prerábal život. A v tom niet rozdielu medzi Novomeským ako básnikom a politickým pracovníkom. Ba možno povedať, že Novomeský je v takomto zmysle vždy zápalistý básnik: v celej svojej činnosti a celým svojím životom.

O čom písal a pokladal za potrebné písať? — „Čo nám život dá, to sformujeme a povieme. Život nám dá myšlienky, my ich oblečieme do slov. Myšlienkam bolesti slová skromné, ktoré budú liekom na otvorené rany. Myšlienkam radosti slová ohnivé, ktoré pritisnú na prsia naše celý veľký svet" (*Mladé Slovensko VI* — programový úvodník). Dodávateľom tematiky bol pre Novomeského publicistickú slovesnosť život, spoločenské dianie; je len prirodzené, že to bola tematika bohatá, mnohostranná, predkladaná s rozvahou a riešená bystro, rozhľadene, moderne a vždy s pečaťou autorovej osobnosti. Autor nielenže obliekal myšlienky do primeraných slov, ale chcel, aby dobre vybrané, priliehavé slová a formulácie myšlienok pomocou nich boli poukazom i naňho ako ich podávateľa. „Ale my chceme byť v tých slovách — i my chceme, aby nás bolo vidieť." Nechcel byť anonymom, stál si za svojím slovom, za svojimi neraz veľmi kritickými postojmi. Novomeského v jeho článkoch naozaj čitateľ videl a počul, vidí a počuje ho výraznejšie po časovom odstupe a možno povedať, že budú ho vídať a počuť ešte úplnejšie i budúce generácie čitateľov, a to nielen v slovách a frazeológii, ale i v rozkonárenej stavbe viet, v celkovom osnovaní myšlienok, v kompozične účinnom konfrontovaní protikladov, v argumentovaní i v záveroch.

Už na základe doterajšieho pozorovania a skúmania Novomeského textov možno povedať, že jeho články sú zostavené tak, že len pri zvukovej realizácii (čiže pozornom hlasnom čítaní) vynikne splna ich ráz a teda aj poukaz na autora. Napokon spomenieme postoj Novomeského k hodnoteniu tematiky, akú vo svojich článkoch prinášala tlač v buržoáznej ČSR. Ukáže to vtipne s ironizujúcim podtónom citát z článku *Valerij Briusov* (pozri *Manifesty a protesty,* str. 25): „Meno u nás nie veľmi známe. A nijako nám to nie je čudné, veď u nás nie sú známi vlastní literáti. Lebo noviny musia získať záujem o básnika u ľahostajného obecenstva, a pri našej časopiseckej mizérii je to nemožné, keďže naša denná tlač má omnoho dôležitejšie poslanie, napríklad prinášať päť metrov dlhé správy o schôdzičke v Kukutíne, priniesť správu o tom, aké a čie koníky niesli slávnostného rečníka, čo mal pán predseda miestnej politickej organizácie na obed v deň národného sviatku, ako venovať hoci len článoček človekovi takému, akým bol Valerij Briusov."

Teraz si náznakovo povšimneme reč publicistických článkov Ladislava Novomeského v rámci jazykových plánov.

Slovník, frazeológia a tvorenie slov

Novomeský ako novinár revolučnej a pritom opozičnej strany, akou bola Komunistická strana Československa v buržoáznej Československej republike, v zápase s vládnymi, ale i buržoáznymi opozičnými stranami — najmä s Hlinkovou ľudovou stranou (menej vo svojich kritických článkoch z okruhu kultúry a umenia) priliehavo používa i expresívne slová a frázy.

Také expresívne slová sú napríklad *korýtkár* (porov. *mnohoobročník* a *ziskožravec*), *rozbrechať sa* (*Prvý sa rozbrechal Andrej Hlinka*), *šľachta agrárnych veľkosviniarov* (slovná hra), *žandári* (maďarskí), *četníci* (českí, v buržoáznej ČSR), *prišiť pánubohu za golier, vodiť ľudí na púte a pritom ich vodiť za nos* (slovná hra), *Slávik* (= slávik: *„...vyletí jeden malý Slávik za desiatky väčších zvierat"*), *zo sveta zniesť* (o ľuďoch) a vzápätí expresívne o práve: *Pre demokratov peroutkovského razenia nie je „trapnosťou" tých osem zo sveta znesených robotníckych životov, ani zo sveta znesené právo na verejné prejavy, čistiť kľučky ministerských predsení* (do úmoru si vymáhať veci po ministerstvách), *škriblerské živnostníctvo* (nezodpovedná „výroba" literatúry najmä pre deti), *svinstvá a gaunerstvá, zasviniť dačo, dokonale sa zasviniť* (*Slovenský problém v Československu sa dokonale zasvinil nánosom nedôležitých maličkostí, úplnych detailov a nič nedokazujúcich príbehov...*), *od svitu do mrku* a gradačný variant tejto frázy *od noci do noci* (*Pracovali* [horehronskí furmani] *dvanásť — štrnásť hodín denne, teda nie od svitu do mrku, ale od noci do noci*), *Kukutín* (bezvýznamná dedinka všeobecne), *trpieť na vlčiu tmu, ohavný románový pokus, obludné úbohosti* (v tridsiatich šiestich kinách Veľkej Prahy), *vodcovia a podvodcovia* (dvojzmysel v slovnej hre: ... *veľmi usilovne propagujú „literatúru" oslavujúcu kadejakých vodcov a podvodcov...*), *dromedársky kúsok, obrvlastenci, džentrícka glancparáda, žabí obzor literárno-kritických raubšicov, bučivý bezduchý románový škvar* (o „románe" Karola Murgaša Hrdinovia Alcazaru); *osiari* (zástancovia politiky osi Berlín-Rím-Tokio), *oddiplomatizovať dačo, politikár* (proti štyl. nepríznakovému *politik*), *tukiáda, hlinkovčina, rázusovčina, heilhitlerovanie, henleinovanie, revolverovanie* (násilné vymáhanie), *nelúčenie, zbytiačik* (takzvaný zbytkový majetok ironicky), *hrať na strune strachu* (*Na strune strachu pred boľševizmom hrá Karol Sidor všetky ľudácke hymny na Hitlera...*). K tomu treba dodať, že Novomeského slovník nemá výraznejší krajový ráz (z oblasti Záhoria, kde autor žil).

Sem možno priradiť aj používanie prísloví, ich náznakov a napodobnení: *Ale nesiahajme po jablku v korune, keď trčí na konári pri zemi.* — V článku *Aký je jarok* (Čestná povinnosť, str. 349—351): *Nie sme ešte na druhej strane jarku, a preto tiež nie je táto úvaha tým „hop",*

ktoré podľa príslovia možno skríknuť, až keď sa jarok preskočil. (Reč je o spojenectve Berlín-Rím-Tokio) ... *Chceme povedať len to, že ten „Tag", ktorý — ako je známe — „es kommt", nemusí znamenať deň nášho zdeptania, ale ich krachu!*

V okruhu slovníka v širokom zmysle zisťujeme príbuznosť štýlu Ladislava Novomeského s Františkom Hečkom, ibaže Hečko je impulzívnejší, a preto expresívnejší.

M o r f o l ó g i a . — Vo význame „takí ľudia, ako je nositeľ daného priezviska", Novomeský pomerne často používa plurálové podoby typu *Peroutkovia, Hlinkovia, Sidorovia, Daladierovia, Chamberlainovia.* — Používa príhovorovú druhú osobu jedn. čís. ako prostriedok na nadviazanie kontaktu s čitateľom: *Životný príbeh dvadsaťštyriročného Jána Slezáka je známy, a keď to aj, milý čitateľ, nevieš zo vzťahu k Slezákovej osobe, vieš to z histórie kragujevského povstania* (Čestná povinnosť — článok *Dedinka štyroch ľudových poetov,* str. 343) — *Nehľadaj, vážený čitateľ, v tejto okolnosti nijaký moment hodný kriminálneho filmu jarmočnej detektívky* (Čestná povinnosť, str. 107). — Inokedy v tejto funkcii používa Novomeský 2. os. množ. čís.: *Aby ste nám rozumeli...* (Slávnosť istoty — článok *Martin Rázus: „Bombura", Dve rozprávky).* — Podľa zvyku v danom období, a to najmä v politických polemikách, používa Novomeský aj oslovovacie a výzvové (apelové) *páni,* ktoré sa svojou funkciou blíži k citoslovcu: *Švejk je postava, nad ktorou nemožno zvíťaziť. To je suma poznania z charakteru Jozefa Švejka a to je — páni — veľký kapitál aj pre obranný fond republiky.* (Slávnosť istoty — článok *Hašek večný,* str. 15). — Na zdôraznenie minulosti používa Novomeský pomerne často tvar predminulého (dávnominulého) času: *Polovičatosť a plytkosť francúzskych radikálov i republikánov..., to je základ francúzskej reakcie, o ktorej bol svojho času napísal veľmi výstižné slová F. X. Šalda. — Puškin už bol vyslovil veľmi prenikavý poznatok, že „umelecké dielo možno posudzovať len podľa zákonov, ktoré si vytvoril sám umelec".*

S k l a d b a . — Ladislav Novomeský často vyslovuje svoje myšlienky v naširoko stavaných súvetiach; v tom sa jeho štýl umiesťuje medzi prísne vedeckým a esejistickým podávaním myšlienok. Uvedieme len jeden príklad, a to z článku *Zrkadlo predvojnového Francúzska — Louis Aragon: „Karneval života"* — Slávnosť istoty, str. 68: *Ale práve preto, že (Aragon) zachováva všetku vnútornú pravdivosť individuálneho konania a myslenia svojich románových osôb, dosahuje to, že čitateľ veľmi názorne a presvedčivo vidí, že boli vtedy (ako aj dnes) len dve cesty, po ktorých sa môže ísť: cesta tvrdého zápasu a prekonávania dedičstva spoločenského zriadenia tak vo svete vonkajšom, ako aj vo vnútornom, duchovnom a fyzickom živote každého jednotlivca a cesta zmierenia sa s doterajším spoločenským zriadením.* — O skladobných postu-

poch L. Novomeského nateraz iba toľko, že sú striedme, bez expresívnych ľudových postupov a ich ráz vcelku sa pohybuje na rovine odborný štýl — esejistický štýl — rečnícky štýl. Okrem toho zisťujeme, že Novomeský stavia neraz dlhé odseky. (To sa už týka kompozície.)

Z kompozície spomenieme len a) konfrontáciu vnútorne súvisiacich javov, b) rozprávkovité podávanie neuveriteľných udalostí a c) narážku na literárne podanie obdobného javu.

a) *História sa neopakuje. Štvrť storočia po tejto udalosti* [v Černovej], *v iných okolnostiach, vystrelili — tentoraz nie žandári, ale četníci, nie pred kostolom, ale za ním, nie v Černovej, ale v Košútoch . . .* (pozri v článku *Druhé „uklidnění"*, Znejúce ozveny, str. 228). - b) *Mal selan Kurach Alexa bujačka, a keď ešte Kurach bol agrárom, bol bujačik dobrý, aj koncesiu naňho dostal. Uznala to zverolekárska komisia — pravdaže — „agrári". Opustil Kurach Alexa „agrárov" a bola nariadená revízia bujačka, uznaný bol za zviera neschopné a koncesiu Kurachovi vzali.* (Článok *Boh nedal smrť* — Znejúce ozveny, str. 292). — c) *Ale vziať si drevo, čo tam leží pod nosom, vziať si drevo nespracované, neuložené, ktoré tam hnije, to je krádež. A biblické „nepokradneš" stráži predovšetkým lesník, potom četník, financ a každý český úradník.*

Šla Jarka Biličová zo Sokyrnice z hory s drevom na chrbte. S „ukradnutým" drevom. Stretol ju lesník Balogh, zbil ju — pásťou i kolbou pušky — zbil jej chlapca a drevo zhabal (str. 288 — narážka na Bezručovu báseň Maryčka Magdonová).

Pokiaľ ide o štylistické postupy, Ladislav Novomeský adekvátne odlišuje článok, ktorý sa adresuje aj neškolenému čitateľovi, a úvahu, ktorá je pre vecne pripraveného, sčítaného čitateľa. Zdôrazňujeme však, že takto motivovaný rozptyl v štýle nie je nijako hlboký. Tam i tam dominuje racionálny prístup k veci.

Na záver našich zďaleka nie úplných poznatkov o jazykovom štýle Ladislava Novomeského možno povedať, že je to dielo tematicky široko rozrastené (Novomeský s obľubou používa slovo *rozrast*), v celej svojej mnohostrannosti jednotné, hodné pozornosti našej verejnosti — najmä však pracovníkov v okruhu politiky, kultúry a umenia.

Laco Novomeský neraz horlil za záujem o literatúru a za výchovu ľudí na účinné prijímanie umeleckých diel. Štvorzväzkový výber z jeho publicistických prác by sa mal stať v najlepšom zmysle slova povinným čítaním nielen pre politických, kultúrnych pracovníkov a umelcov, ale napríklad aj pre náš novinársky a osvetový dorast.

Poznámka: Ladislav Novomeský venoval vo svojej publicistike veľa pozornosti aj slovenčine a postaveniu spisovného jazyka v našej národnej kultúre v buržoáznej ČSR, ďalej kriticky posudzoval metodiku jednotlivých vedeckých odborov najmä so zreteľom na činnosť Matice slovenskej. — Tento okruh jeho publicistiky bude predmetom nášho článku v Slovenskej reči.

Úvodník v dnešnej komunistickej tlači

JÁN HORECKÝ

Za úvodníky v tomto príspevku pokladáme útvary uverejňované v Pravde v ľavom hornom rohu prvej strany, graficky výrazne odlíšené od ostatných materiálov a spravidla podpísané autorom.[1] Témou takto vymedzených úvodníkov sú výklady, resp. úvahy o všeobecne platných otázkach nášho spoločenského, ekonomického, politického a prirodzene (pretože ide o orgán ÚV KSS) aj straníckeho života. Veď stranícky život nemožno oddeľovať od celospoločenských otázok.

Z faktu, že ide o analytický, resp. výkladový útvar, vyplývajú aj štylistické a jazykové vlastnosti úvodníka: je to predovšetkým typická logicko-myšlienková výstavba celku, odsekov i viet a s tým súvisiace používanie, resp. nepoužívanie istých vyjadrovacích prostriedkov.

Pri výklade je prirodzený deduktívny postup. Zo základného konštatovania všeobecnej myšlienky sa v ďalších odsekoch prechádza k vysvetľovaniu súvisiacich a nadväzujúcich myšlienok. To má dôsledky pre kompozičnú výstavbu odseku i pre spájanie viet v rámci odseku. Uvedieme aspoň jeden príklad takéhoto postupu:

Stredajšia celoštátna konferencia Národného frontu ČSSR, ktorej dokumenty podrobne uverejnili masovokomunikačné prostriedky vo svojich včerajších vydaniach, stala sa vnútroštátnou udalosťou kľúčového významu. Zišli sa na nej...

Národný front, ktorý je výrazom jednoty základných triednych, národných i internacionálnych záujmov pracujúcich tejto krajiny, má u nás hlboké historické korene i bohaté bojové tradície. Už v tridsiatych rokoch sa formoval v boji proti nastupujúcemu fašizmu a za spojenectvo so Sovietskym zväzom ľudový front ako výraz jednoty triednych a národných záujmov protifašisticky orientovaných síl. V neskorších rokoch... vyrástol pod vedením komunistickej strany národný front robotníkov, roľníkov a inteligencie... Logickým vyústením týchto skutočností bolo potom ustanovenie vlády Národného frontu.

(J. Meško)

Typické sú z tohto hľadiska najmä záverečné odseky (z ktorých uvádzame prvé vety):

Ide o utvorenie akčnej jednoty všetkého ľudu pre dosiahnutie spoločne prospešných cieľov...

---

[1] Ide o tieto úvodníky: J. Báni, *Aktivita — úloha dňa* (15. 1. 1971); F. Doktor, *Sú našimi spoluobčanmi* (4. 2. 1971); M. Dvulitová, *Spláca-me dlh kádrovej práci* (2. 2. 1971); P. Kováč, *Viac zásadovosti na novinárskom fronte* (11. 2. 1971); J. Meško, *Národný front je jednota* (29. 1. 1971); V. Zabloudil, *Strana a kultúra* (9. 2. 1971).

Strana vždy chápala rozvoj socialistickej spoločnosti ako spoločné dielo komunistov i nekomunistov . . .

Strane nesmierne záleží na tom, aby jej politiku chápala a podporovala robotnícka trieda . . .

Osobitný význam má získavanie mládeže pre socializmus . . .

Nadišiel čas na rozvinutie tvorivej práce a aktivity všetkých organizácií združených v Národnom fronte . . .

Z týchto viet vidieť celkovú myšlienkovú stavbu; sú to základné myšlienky, ktoré sa v ďalších vetách príslušných odsekov rozvíjajú.

Pomerne zriedkavý je opačný, induktívny postup, pri ktorom sa na prvom mieste neuvádza téza, ale niekoľko jednotlivých faktov a z nich sa prechádza k záveru. Môžeme uviesť iba jeden príklad:

Čitatelia otvárajú knižky, dirigenti dávajú nástup k prvým tónom koncertu, dvíha sa opona, do výstavnej siene vchádzajú prví návštevníci, zaznieva gong pri premiére nového filmu, počujete časový signál pri začatí rozhlasového vysielania, pod monitor na televíznej obrazovke znie hudba. V každom takomto prípade sa začína deň tvorby i deň prijímania kultúrnych a umeleckých hodnôt. V každom tomto prípade sa začína práca, ktorá má a musí priniesť úžitok človeku, ľuďom, spoločnosti. *(V. Zabloudil)*

Pravdaže, takýto môže byť len začiatok úvodníka; je to akýsi vysunutý pútač, v ďalšom sa pokračuje rozvíjaním hlavnej myšlienky, ktorá sa takto navodila.

V rámci odseku nadväzujú vety na seba spravidla bez osobitných výrazových prostriedkov, iba logicky. Zase uvedieme iba jeden typický príklad:

Na základe pohovorov — obrovskej to kolektívnej skúsenosti celej strany — mohol Ústredný výbor KSČ na decembrovom zasadnutí v minulom roku konštatovať, že sa v uplynulom období nedostatočne pracovalo s členmi strany, oslabovalo sa vedomie zodpovednosti člena za stranu a strany za člena, že spojenie medzi okresnými výbormi a základnými organizáciami bolo prerušené. Aktív okresných výborov buď neexistoval vôbec, alebo existoval len formálne. Časť základných organizácií strany ostala pasívna, neriešili problémy v okruhu svojej pôsobnosti, komunisti nemali konkrétne úlohy. Bola to veľká chyba; jedna z tých, ktoré mal na mysli V. I. Lenin, keď povedal, že nás nemôže nič zničiť okrem vlastných chýb. Bola to jedna z chýb, ktoré otvorili priestor pravicovému oportunizmu, revizionizmu a napokon aj antisocializmu, ktoré vážne ohrozili jednu z trvalých a nemeniteľných hodnôt socializmu: aby robotnícka trieda a jej avantgarda — komunistická strana mohli uplatňovať svoje vedúce postavenie. *(J. Báni)*

V druhej polovici tohto odseku sa využíva druhá možnosť nadväzovania — opakovanie toho istého kľúčového slova: *bola to veľká chyba — bola to jedna z chýb.*

Podobnú nadväzovaciu funkciu spĺňa často aj ukazovacie zámeno: *Marxisticko-leninská strana je politickou stranou nového typu... T a k á t o strana je politickou avantgardou najpokrokovejšej triedy spoločnosti — triedy robotníckej, ktorej historickým poslaním je zvrhnúť vykorisťovateľské spoločensko-ekonomické zriadenie a vybudovať beztriednu komunistickú spoločnosť. T o m u t o vznešenému cieľu musí marxisticko-leninská strana... prispôsobiť aj taktiku a metódy svojej práce. T a k é t o metódy...* (J. Báni)

Takéto nadväzujúce vety sú spravidla jednoduché. Ale za ich základnou jednoduchosťou sa často skrýva zložitá myšlienka. Konflikt medzi zložitosťou myšlienky a jednoduchosťou vetnej stavby sa často rieši tak, že druhá, menej dôležitá myšlienka sa uvádza ako vsuvka, a to medzi čiarkami alebo medzi pomlčkami: *Takéto metódy — a to tak v období boja za zvrhnutie kapitalizmu, ako aj v období budovania socializmu — obsahujú leninské princípy života a práce strany.* (J. Báni) *Na základe pohovorov — obrovskej to kolektívnej skúsenosti celej strany — mohol Ústredný výbor KSČ konštatovať...* (J. Báni). *Národný front, ktorý je výrazom jednoty základných triednych, národných i internacionálnych záujmov pracujúcich tejto krajiny, má u nás hlboké historické korene* (J. Meško). *Teraz však ide o to — a to celoštátna konferencia predovšetkým zdôraznila — naďalej rozvíjať a prehlbovať pôsobenie celého organizmu Národného frontu* (J. Meško).

Treba upozorniť ešte na jeden dôležitý štylistický prvok v skúmaných úvodníkoch. Ostré nadväzovanie viet sa popri ukazovacích zámenách veľmi účinne zmierňuje „prázdnymi", tematicky vlastne nič nového neprinášajúcimi výrazmi. Ide o takéto prípady: *D á s a v e r i ť, že to nie sú nepriatelia strany* (F. Doktor). *N u ž t e d a ani z tohto konštatovania sa nedá robiť záver* (F. Doktor). *Z d á s a p r i t o m, že ...* (P. Kováč). *O t o v i a c zarážajú časté signály o tom, že* (P. Kováč). *A k o j e z n á m e, tieto kalkulácie nevyšli* (J. Meško). *N i e j e t o t a k d á v n o, čo vplyvom postupného spochybňovania...* (V. Zabloudil). *U ž z t o h o j e j a s n é, že ...* (V. Zabloudil).

Celkový neosobný ráz, pôsobiaci monotónne, sa zmierňuje občasným používaním prvej osoby množného čísla: *Už nikdy n e s m i e m e dopustiť, aby sa tieto mocenské prostriedky stali nástrojom boja* (P. Kováč). *Zdá sa pritom, že s m e často svedkami nemiestnej glorifikácie profesionálnej zdatnosti* (P. Kováč). *Etapa, do ktorej v s t u p u j e m e, je náročná* (P. Kováč). *Keď sa o b z r i e m e späť, vidíme, že systém v kádrovej politike sa výrazne narušil* (M. Dvulitová). *O tom s m e s a m o h l i názorne presvedčiť aj v nedávnom krízovom období* (M. Dvulitová). *Veď v i e m e veľmi dobre, že nie je problém naučiť sa teóriu marxizmu-leninizmu* (M. Dvulitová).

Veľmi málo sa využíva druhá osoba množného čísla: *počujete časový signál pri začatí rozhlasového vysielania* (V. Zabloudil).

Na pozadí celkovej neosobnosti výrazne pôsobí prvá osoba jednotného čísla, ktorou vstupuje do textu sám autor. Napr. *Nedávno som práve o aktivite bývalých členov strany diskutoval v jednom veľkom strojárskom závode* (F. Doktor). *Nedávno som bola svedkom besedy funkcionárov vo fabrike o kádrovej práci strany* (M. Dvulitová). Takéto prípady sú však v úvodníku zriedkavé. Je to pochopiteľné, lebo úvodník takýmto zásahom dostáva isté črty besednice alebo príhovoru.

Napokon treba upozorniť ešte na jeden skôr formálny prvok, ktorým sa zmierňuje monotónnosť prejavu, ale ktorý zároveň zdôrazňuje isté fakty. Ide o zámerné opakovanie blízkych slov, o nahromaďovanie rovnorodých faktov. Veľmi často sa k sebe priraďujú slová: *tlač, rozhlas a televízia* (P. Kováč), *v rukách pravicových, oportunistických a antisovietskych síl* (P. Kováč), *rozlišuje medzi tými, čo premyslene, zámerne a koncepčne, alebo hoci aj z „módnosti", slabosti, osobnej nestatočnosti vytvárali protisocialistické teórie, vyvolávali pogromistické nálady, hystériu, škandalizovanie osôb ...* (P. Kováč), *pred čitateľskou, poslucháčskou a diváckou verejnosťou* (P. Kováč), *viedla k určitému formalizmu, k oslabovaniu ich vplyvu a napokon aj k oslabeniu vzťahov medzi stranou a širokými vrstvami pracujúcich* (J. Meško), *bez starých chýb a formalizmu, bez stereotypných uznesení, pri plnom rešpektovaní samostatnosti* (J. Meško), *rozpad základných ideologických, politických a estetických kritérií* (V. Zabloudil), *ideologické, svetonázorové a triedne princípy štátu* (V. Zabloudil), *politicky správne viesť, dobre organizovať prácu a napokon dosiahnuť veľké úspechy* (J. Báni).

Zriedkavejšie sa s takýmto cieľom priraďujú k sebe vety: *Dôsledné dodržiavanie tejto zásady umožňuje sústavne upevňovať vedomie zodpovednosti, umožňuje sústrediť pozornosť celej strany na jasný cieľ* (J. Báni).

Prirodzene, tieto útržkovité konštatovania nechceme vydávať za výsledky širšieho výskumu. Ide iba o poukaz na najtypickejšie znaky súčasného úvodníka. Tieto znaky by bolo možno ďalej rozvádzať, ba i rozmnožovať. Ale to by už malo byť cieľom širšej a hlbšie založenej i doloženej výskumnej práce.

Odborné názvy v denníku Pravda

IVAN MASÁR

Odbornou terminológiou v dennej tlači sme sa už v našom časopise zaoberali. Riešila sa okrem iného otázka, do akej miery je účelné využívať v novinách odbornú terminológiu a aké má autor publicistických žánrov možnosti individuálnej tvorivosti.[1] S odbornou terminológiou ráta sa v dennej tlači ako so samozrejmou vecou; stav v našej publicistike je v súčasnosti taký, že sa odborné názvy hojne využívajú.[2] Neprekvapuje to, veď poslaním dennej tlače je predovšetkým informovať o rozličných úsekoch života, práce, výskumu atď. Pravdaže, aj napriek vysokej frekvencii odborných termínov v dennej tlači (neraz ide o veľmi špecifické termíny), odborný názov zostáva charakteristickým výrazovým prostriedkom prejavov odborného, a nie publicistického štýlu.

Odborné termíny používajú sa vo všetkých publicistických žánroch bez výnimky. Osobitne časté sú v správach, čo zaiste súvisí s informačnou funkciou novín, teda s okolnosťou, že tlač sa usiluje priblížiť čitateľom najrozmanitejšie oblasti života. Pritom v správe ako v krátkom publicistickom útvare je odborný termín veľmi nápadný, a to nie iba z hľadiska rozsahu žánru, ale predovšetkým preto, že tu býva základným slovom, o ktoré sa opiera informatívnosť (komunikatívnosť) textu. Ak totiž čitateľovi nie je známy vecný význam odborného názvu použitého v správe, môže sa stať, že zámer komunikovať istý obsah informátorovi nevyjde, prípadne že sa takýto zámer nesplní dostačujúco. Čitateľa teda najviac zaujíma významová stránka termínu. Pri styku s odborným názvom si kladie otázku, „čo je to", ako si ju napokon kladie vždy, keď sa stretne so slovom, ktorého vecný význam nepozná.[3]

Tézu, že odborné termíny včítane úzko odborných vyskytujú sa hojne v správach, doložíme konkrétnymi príkladmi[4] a tie rozoberieme z hľadiska informatívnosti, resp. zrozumiteľnosti.[5] Východiskový materiál

---

[1] Pozri J. Horecký, *O terminológii v novinách,* KS 4, 1970, 321—324.

[2] O využívaní odbornej terminológie v novinách pozri J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie,* Bratislava 1956, 132—134. Odbornej terminológii v novinách venuje pozornosť aj J. Ružička, *Spisovná slovenčina v Československu,* Bratislava 1970, 149 (ide o kapitolu *Z vývinu publicistického štýlu,* str. 144—155).

[3] Porov. I. Masár, *Prvky odborného štýlu v dennej tlači,* zb. *O jazyku a štýle slovenskej publicistiky,* Bratislava 1967, 39 (rotaprint).

[4] Príklady sú z denníka Pravda (excerpovali sme decembrové čísla z roku 1970 a januárové čísla z roku 1971).

[5] Na zrozumiteľnosť prejavu vplýva niekoľko činiteľov, napr. zložitosť vyjadrovanej myšlienky, pojmová, resp. terminologická náročnosť (čím je téma

získaný v sledovanom období je tematicky rôznorodý, preto je užitočné zadeliť ho do niekoľkých skupín, napr. správy z každodenného života, správy z odborných, pracovných (technických) okruhov, správy z vedeckého života.

O požiari, ktorý vznikol v elektrárni, priniesla Pravda takúto informáciu:

Iba 5.5 hodiny sa budovatelia veľkoelektrárne v Počeradoch v okrese Louny radovali vo štvrtok z úspechu, že sa im napriek nedávnym veľkým mrazom podarilo v termíne prifázovať v poradí tretí 200 MW turboagregát. Potom vznikol na tomto bloku pre doteraz neobjasnené príčiny požiar, ktorému padli za obeť ovládacie káble na dozorcovskom pracovisku, kompletné rozvádzače a väčšie množstvo deblokovacích skríň. Vznikla tak škoda vo výške 3 miliónov Kčs (Pravda, 30. 1. 1971, str. 2.)

Táto krátka správa je priam prehustená odbornými názvami, z ktorých termíny *prifázovať, turboagregát, deblokovacie skrine* sú pre bežného čitateľa[6] nezreteľné, lebo sú nemotivované, t. j. sama ich podoba o príslušnom jave veľa neprezrádza. Hoci je správa formulovaná až úzkostlivo presne, jej obsah bežný čitateľ zredukuje na takúto stručnú informáciu: V elektrárni bol požiar, vzniknutá škoda je 3 milióny Kčs.

Správy presýtené odbornými termínmi z okruhov, o ktorých sa informuje, nie sú v tlači osihotené. Napríklad o nových zariadeniach zo ZSSR mohli sme v sledovanom období čítať toto:

Hlavné mesto Slovenska dostáva v týchto dňoch ďalší stredný samočinný počítač... Počítač Minsk 32 má operačný systém, ktorý o. i. rieši naraz až 4 úlohy. Okrem toho je Minsk 32 kompatibilný so svojím predchodcom Minsk 22 a to v strojovej i programovej časti... (Pravda, 14. 12. 1970, str. 2.)

Baňa Dolina dostala v týchto dňoch železnicou vzácnu zásielku uloženú v 24 vagónoch. Sú ňou jednotlivé sekcie dobývacieho komplexu 2 MKE zo Sovietskeho zväzu. Dobývací komplex nasadia na prvom ťažobnom úseku, kde sa už končí príprava stenového piliera v dĺžke 85 m. Po zábehu a zacvičení osádky by produktivita práce na tejto komplexne mechanizovanej stene mala vzrásť o 60—70 percent oproti stenovému porubu s kombajnom a individuálnou oceľovou výstužou. (Pravda, 22. 12. 1970, str. 2.)

Úplnú zrozumiteľnosť tu sťažujú termíny *stredný samočinný počítač, operačný systém, strojová programová časť, aplikačný program, steno-*

špecifickejšia, t. j. vzdialenejšia od bežného života, tým vyššie nároky sa kladú na pojmovú a terminologickú presnosť), ďalej opakovanie slova atď. Zrozumiteľnosť je taká vlastnosť textu, ktorá sa môže merať a vypočítať podľa vzorca, pozri o tom J. Mistrík, *Štylistika slovenského jazyka,* Bratislava 1970, 47—52.

[6] Rozumieme ním čitateľa so znalosťami zhruba v takom rozsahu, ako ich poskytuje stredná všeobecnovzdelávacia škola.

vý pilier, komplexne mechanizovaná stena, stenový porub. Použitím úzko odborných termínov nezvýšila sa z hľadiska bežného čitateľa informatívna hodnota týchto správ (môžeme ju vyjadriť zistením, že zo ZSSR sme dostali nové stroje), ale oslabila sa ich zrozumiteľnosť.

V trocha inom postavení ako v predchádzajúcich prípadoch je odborný termín v ukážke nadpísanej *Tranzitný plynovod:*

Na základe zmluvy uzavretej medzi ZSSR a ČSSR sa v rokoch 1971-73 uskutoční výstavba kontinentálneho plynovodu neobvyklých parametrov. Cez územie našej republiky bude viesť asi 1000 km plynovodu... Táto plynová magistrála umožní dodávku zemného plynu z bohatých sovietskych nálezísk do západnej Európy... Na základe rozhodnutia Ministerstva stavebníctva SSR národný podnik Inžinierske stavby Košice ako finálny dodávateľ prvej časti tranzitného plynovodu vystavia 80 km od hraníc ZSSR až po Veľkú Idu... (Pravda, 12. 1. 1971, str. 1.)

Ako odlišné možno hodnotiť postavenie kľúčového výrazu tejto správy — je ním termín *tranzitný plynovod* — preto, lebo jeho vecný význam sa dá dostačujúco presne identifikovať. Umožňuje to jednak významová priezračnosť základnej zložky termínu *(plynovod),* jednak celkový kontext (o tranzitnom plynovode sa uvádza, že pôjde cez isté územie a v texte sú ešte dva synonymné výrazy: *plynová magistrála* a *kontinentálny plynovod).*

Pozoruhodné je, že aj o udalostiach z každodenného života prináša tlač správy, v ktorých je až nápadne veľa odborných termínov. Hoci z hľadiska zrozumiteľnosti meranej krajnými pólmi zrozumiteľnosť — nezrozumiteľnosť väčšina z nich smeruje ku kladnému pólu, takmer v každej správe sa nájde odborný termín, ktorý úplnú zrozumiteľnosť sťažuje. Napríklad:

Po celú noc robilo na cestách vyše 2500 ľudí, 8 snehových fréz, 192 šípových pluhov a desiatky ďalších mechanizmov. Dovedna preorali viac ako 33 tisíc km ciest a vyše 4500 km posypali inertným a chemickým materiálom. (Pravda, 5. 1. 1971, str. 1.)

Po celú noc pracovalo na slovenských cestách asi 2000 pracovníkov... preorali zasnežené cesty v dĺžke takmer 19 tisíc km... Pri odstraňovaní snehu použili 121 šípových a drevených pluhov, na niektorých úsekoch pracovali aj frézy, desiatky grédrov a nákladných vozidiel... (Pravda, 28. 12. 1970, str. 2.)

Tu by sa žiadalo vysvetliť prinajmenej termíny *inertné materiály* a *grader.*[7]

---

[7] Podoba *gréder* uvedená v správe nie je prepisom podľa výslovnosti a nezodpovedá ani písanej podobe v pôvodnom jazyku. Je to novšie prevzatý názov stroja na zrovnávanie terénu, ktorý sa prevzal v podobe *grader* (pozri

Mohlo by sa zdať, že zrozumiteľnosť sťažujú zväčša cudzie slová použité vo funkcii odborných termínov. Ukazuje sa však, že zvýšené nároky na čitateľa kladie aj taký text, v ktorom fungujú ako odborné termíny domáce slová:

V železničnom uzle v Košiciach, Bratislave, Štúrove a vo Zvolene brzdí naviaty sneh rozraďovanie a zostavovanie vlakov. Železničiari celej Východnej dráhy sú od včera rána v plnej pohotovosti. Pracovníci traťového hospodárstva spolu s pracovníkmi železničných staníc udržiavajú prevádzku... (Pravda, 4. 1. 1971, str. 1.)

Podľa správy komisie poverenej vyšetrovaním železničného nešťastia pri Tišnove bolo jeho príčinou hrubé porušenie dopravných predpisov hlásničiarkou hlásnice Níhov A. K., ktorá dovolila lokomotíve vjazd do oddielu obsadeného nákladným vlakom. (Pravda, 14. 12. 1971, str. 2.)

V ukážkach sa vyskytujú špeciálne železničné názvy z okruhu návestenia a zabezpečovania *(hlásnica, hlásničiarka, obsadený oddiel)* i ďalšie úzko odborné termíny *(železničný uzol, rozraďovanie vlakov, traťové hospodárstvo)*. Azda netreba dokazovať, že ide o výrazové prostriedky, ktorým čitateľ nemusí porozumieť na prvé čítanie, a hádam ani to, že o podobných udalostiach môže tlač informovať aj bez náročného terminologického aparátu.

Z hľadiska zrozumiteľnosti má väčšina doteraz rozoberaných správ istú výhodu v tom, že obsahuje informácie o takých okruhoch, o ktorých má aj bežný čitateľ istú predstavu, príp. základné vedomosti. Zložitejšia je situácia, keď tlač referuje o výlučných oblastiach, s ktorými čitateľ prichádza do styku zväčša iba prostredníctvom hromadných komunikačných prostriedkov. Pre bežného čitateľa sú nepochybne najnáročnejšie správy týkajúce sa vedeckých výskumov a experimentov. Pre zaťaženosť špecifickými termínmi bývajú takéto správy úplne zrozumiteľné iba špecialistom:

...Ešte počas mesačnej noci 5. a 6. decembra vyslalo krymské astrofyzikálne observatórium laserový lúč k Mesiacu a zaregistrovalo jasný odraz lúča od francúzskeho odrážača umiestneného na Lunochode... Telemetrické údaje svedčili o normálnych režimoch v stave a funkciách všetkých systémov. (Pravda, 11. 12. 1970, str. 1.)

...Lunochod robil stereoskopické snímky okolitej krajiny. Analýza panoramatických a stereoskopických snímok ukázala, že z vedeckého hľadiska sú

Slovník cudzích slov, Bratislava 1965, 405). Slovenský ekvivalent tohto názvu je *zrovnávač.* Ten by bol primeranejší aj v citovanej správe, keďže väčšina strojov pomenúva sa tu domácimi názvami *šípový pluh, drevený pluh, nákladné vozidlo.*

veľmi zaujímavé zhluky kameňov... Podľa telemetrických údajov pracujú všetky palubné systémy a aparatúry agregátu normálne. (Pravda, 22. 12. 1970, str. 7.)

Po lete trvajúcom 120 dní vstúpila stanica 15. decembra 1970 o 5. hodine 58 min. 38 sek. stredoeurópskeho času do atmosféry Venuše a súčasne sa oddelil zostupný modul od orbitálnej časti. Aerodynamickým brzdením sa znížila rýchlosť zostupného modulu... Preťaženie pri tom dosiahlo 350 jednotiek, teplota medzi rázovou vlnou a telesom modulu dosiahla 11 tisíc stupňov. (Pravda, 27. 1. 1971, str. 1.)

Na úplné pochopenie takýchto správ treba poznať význam odborných názvov *laserový lúč, odrážač, telemetrický údaj, normálny režim, panoramatické / stereoskopické snímky, orbitálna časť, zostupný modul, rázová vlna* atď. Lenže to všetko sú názvy, ktoré potrebujú iba špecialisti a ktorým môžu bez vysvetlenia porozumieť len horliví záujemcovia (amatéri) o raketovú techniku a dobývanie vesmíru.

Z bohatého spravodajského materiálu získaného dvojmesačným prieskumom denníka Pravda mohli sme tu uplatniť iba zlomok. Ale aj ním sa dostačujúco potvrdzuje téza o uplatňovaní odborných termínov v dennej tlači. (To dokazuje, že v súčasnej slovenskej publicistike je veľmi živá tendencia vyjadrovať sa pojmovo presne a vecne správne.) Vzhľadom na informačnú funkciu tlače je tento proces celkom prirodzený. Zdá sa však, že tvorcovia novín by mali vo väčšej miere prihliadať na to, že odborná slovná zásoba kladie na čitateľa vysoké nároky. Tie sú osobitne veľké práve v publicistickom útvare, ktorý sme si pri prieskume všímali najviac. Súvisí to zrejme s tým, že správa zaznačuje iba holé konkrétne fakty a odborný termín býva v nej zvyčajne kľúčovým slovom. Iné publicistické útvary zachycujú a reprodukujú skutočnosť napríklad aj pomocou umeleckých obrazov a iných výrazových prostriedkov. Špecifické vlastnosti odborných názvov tlmí v nich okolie inej informačnej hodnoty.[8]

Noviny sa nemôžu vzdať svojho poslania podávať informácie o rozličných oblastiach, preto sa nezaobídu bez odborných termínov. Ale neslobodno pritom zabúdať na ich vhodné objasňovanie (napr. iným slovom, slovným spojením, vetou, odsekom, ba podľa dôležitosti veci aj zmenou žánru — použiť napr. namiesto správy rozšírenú reportáž, rozhovor ap.).

---

[8] Napr. v reportáži *Lunochod ide na juh* (16. 12. 1970, str. 7) sa vtipne prirovnáva Lunochod k polyglotom; bez priameho objasňovania termínu *polyglot* dozvie sa čitateľ, aký je význam tohto slova; na inom mieste sa Lunochod nazýva *mesačným automobilom, ktorému sa ligocú kolesá;* špeciálne školení pracovníci, ktorí zo Zeme riadia chod prístroja na Mesiaci, nazývajú sa *pozemskí vodiči (Perspektívy planétochodov,* 28. 12. 1970, str. 1) atď.

Napokon je potrebné pripojiť aspoň poznámku o jazykovej stránke odborných termínov. Odborné termíny sú súčasťou spisovnej vrstvy slovnej zásoby, preto ich posudzujeme podľa tých istých kritérií ako všetky spisovné slová (funkčnosť, ústrojnosť, ustálenosť) a navyše aj podľa osobitných terminologických kritérií. Je potešiteľné, že v materiáli zo skúmaného obdobia vyskytujú sa iba ojedinele odborné termíny, ktoré týmto kritériám nevyhovujú.[9]

Jazyková stránka kultúrnej rubriky v Pravde

JANA SKLADANÁ

Pristúpiť k jazykovému hodnoteniu akéhokoľvek textu predovšetkým znamená zaujať k tomuto textu kritické stanovisko a zamerať sa na tie javy, ktoré narúšajú spisovnú normu slovenského jazyka vo všetkých oblastiach, t. j. v pravopisnej, morfologickej, slovníkovej, syntaktickej i štýlovej. V ostatných rokoch sa venuje zvýšená pozornosť jazyku hromadných komunikačných prostriedkov. Nároky, ktoré sa kladú na jazykovú úroveň našich novín, musia byť vysoké najmä preto, že noviny sa dostávajú do rúk širokej verejnosti. Na jednej strane môžu kladne vplývať na svojich čitateľov pri rozširovaní vedomostí o spisovnom jazyku, no na druhej strane, ak obsahujú nesprávne a nespisovné prvky, môžu bezprostredne záporne ovplyvniť jazyk svojich čitateľov. To pochopi-

---

[9] V správe nadpísanej *Pracujú na chodbách* (11. 1. 1971, str. 1) použil sa nepriezračný názov *duble ťahy;* ide o slangový názov retiazky („remienka") z antikorózneho materiálu na náramkové hodinky. Nepriezračný je aj výraz *konštrukcia truhlíkového profilu* s jazykovo chybným adjektívom *truhlíkový* (v správe *Odskúšali unikátny most,* 4. 12. 1970, str. 2); českým výrazom *truhlík,* z ktorého je utvorené adjektívum *truhlíkový,* pomenúva sa hranatá nádoba na sypké hmoty. Mal sa vari použiť termín *konštrukcia obdĺžnikového / hranolového profilu.* V správe *Železnica v pohotovosti,* ktorú sme komentovali z hľadiska zrozumiteľnosti, použil sa nespisovný výraz *tryskové motory* (malo byť *d ý z o v é motory* ako napr. *dýzové krosná* — tento jazykovo vyhovujúci názov použil sa v čísle zo 14. 12. 1970, str. 1). V čísle z 30. 1. 1971 našli sme v texte pod obrázkom na str. 1 výraz *velín.* Prípona *-ín,* ktorou je toto slovo utvorené, je zriedkavá a zvyčajne sa pripája na substantívne odvodzovacie základy (porov. *včelín, kurín).* Namiesto názvu *velín* by bol vhodnejší názov *dozorňa,* jednoslovný cudzí názov *dispečing,* prípadne dvojslovné pomenovania *riadiace stredisko, riadiace centrum.*

teľne neplatí len o novinách, ale aj o jazyku ostatných hromadných oznamovacích prostriedkov, ako je rozhlas a televízia. Našou úlohou v tomto príspevku je zhodnotiť jazykovú úroveň kultúrnej rubriky v orgáne Ústredného výboru KSS Pravda.

S výnimkou pondelňajšieho čísla vychádza kultúrna rubrika v Pravde skoro pravidelne každý deň na pol strane. Jej náplň tvoria zväčša recenzie nových knižných publikácií, kritiky filmových a divadelných predstavení, koncertov, výstav výtvarných diel a iných kultúrnych podujatí. Ďalej sú tu články pri príležitosti významných jubileí známych osobností kultúrneho života, rozhovory s kultúrnymi pracovníkmi a umelcami, novinky niektorých nakladateľstiev a rozličné zaujímavosti zo sveta kultúry. Rubriku sme sledovali necelé štyri mesiace, čo je dosť dlhý čas na to, aby sme mohli urobiť isté závery o jazykovej úrovni uverejnených príspevkov.

Už na začiatku možno povedať, že ide o rubriku, s ktorou môžeme z jazykovej stránky vyjadriť takmer spokojnosť. Je to jedna z rubrík, v ktorej je tak jazyková správnosť, ako aj štýlová primeranosť na vysokej úrovni. Možno to vysvetliť predovšetkým výberom prispievateľov, no nie je to jediná príčina. V každých novinách, v každej rubrike pracujú i jazykoví redaktori, ktorí nesú zodpovednosť za svoj úsek.

Pravda, ani kultúrna rubrika Pravdy nie je celkom bez chýb, no v tejto súvislosti by sme chceli upozorniť na jednu vec. Ak v nasledujúcej časti nášho príspevku uvedieme niektoré chyby a priestupky voči spisovnej slovenčine, nerobíme to preto, že by sme chceli za každú cenu vykričať chyby, ba i chybičky, ale preto, že chceme úprimne prispieť k ešte lepšej jazykovej úrovni tejto rubriky a upozorniť na nedostatky, ktoré by sa nemali vyskytovať.

Začneme v oblasti pravopisu. V niekoľkých prípadoch sa nesprávne označuje kvantita, napr. *amaterského* namiesto *amatérskeho* (11. 11. 1970); *podielníkmi n. podielnikmi* (27. 11. 1970); *svojím* v dat. pl. n. *svojim* (8. 12. 1970); *píšuci* n. *píšúci* (21. 1. 1971). V niektorých prípadoch sme si všimli nesprávne písanie istých vlastných mien, napr. *Taťany n. Tatiany* (17. 11. 1970); *Otellovi* n. *Othellovi* (17. 9. 1970); *Moisejevov n. Mojsejevov* (26. 10. 1970); *Wolodiewski* n. *Wolodyjowski* (13. 1. 1971). V názvoch výstav sa píšu veľké písmená. Teda správne má byť: *výstava Slovenské sklo XIX. st.*, a nie *výstava slovenské sklo XIX. st.* (17. 12. 1970). Zistili sme niekoľko chýb i pri používaní interpunkčných znamienok. Čiarka pred spojkou *a* sa nedáva len v zlučovacom význame. V ostatných významoch čiarka má byť. Napr. *Významné ovplyvnenie Bauhausu znamenal príchod maliarov Vasilija Kandinského (,) a hlavne Paula Kleea* (12. 12. 1970); *Sovietski vedci domýšľajú (,) a najmä uplatňujú marxistickú metodológiu* (15. 1. 1971). Niekedy chýba čiarka pred spojkou *ako,* keď

za ňou nasleduje celá vedľajšia veta. Napr. *Podarilo sa im dokázať (,) ako technická pripravenosť, ale najmä viera v príbeh a jeho ideu vie robiť zázraky v amatérskej práci* (11. 11. 1970). Takisto čiarka chýba v ďalších súvetiach. Napr. *Keby som nezažil detstvo v dedinskom prostredí (,) bol by som na starobu ochudobnený* (2. 12. 1970). (V prvej vete tohto súvetia mal byť minulý podmieňovací spôsob, teda *nebol zažil); Sú to umelci, ktorých výkony všade, kde vystupovali (,) sa hlboko vryli do pamäti divákov* (25. 11. 1970). Niekedy sa čiarky kladú zbytočne. Napr. *Bratislavský LEX (,) je súbor, ktorý pracuje už niekoľko rokov* (30. 12. 1970); *Žiaci pracovali so základnými surovinami (,) ako drevo, kov, papier, sklo a pod.* (12. 12. 1970).

V oblasti tvaroslovia sme zaznamenali tiež niekoľko chýb. Ide napr. o chybné tvary *tohoto* n. *tohto* (14. 11. 1970); *najzrelejšiu* n. *najzrelšiu* (17. 11. 1970); *varianta* n. *variant* (23. 1. 1971); *môžme* n. *môžeme* (23. 1. 1971); Niekedy sa nesprávne skloňujú cudzie vlastné mená. Napr. *zúrivosť Stenki Razina* n. *Stenku Razina* (26. 11. 1970); *na Broadway* n. *na Broadwayi* (27. 1. 1971); *Don Carlosa* n. *Dona Carlosa* (27. 1. 1971). Váhanie badať i pri používaní zvratných alebo nezvratných slovies. Napr. *Pomohol si tak, že každému moskovskému známemu, o ktorom myslel, že je vo finančných ťažkostiach, ponúkol väčšiu menšiu sumu* n. *si myslel* (1. 12. 1970).

Niekoľko chýb sme si všimli aj v okruhu tvorenia slov. Napr. *drobnokresebná práca* n. *drobnokresbová práca* (13. 11. 1970). Neodporúčajú sa podoby *sedemdesiatiny* (26. 12. 1970), *šesťdesiatiny* (30. 1. 1971). Namiesto nich sa používajú výrazy *sedemdesiatka*, *šesťdesiatka*.

V oblasti slovnej zásoby možno nájsť jednak očividne nesprávne výrazy, jednak výrazy, ktoré sa stávajú stereotypnými, pretože ich autori nestriedajú so synonymami. Do prvej skupiny patria napr. slová *zhýčkaný* n. *rozmaznaný* (21. 11. 1970); *krunier* n. *pancier* (24. 11. 1970); *čipernosť* n. *čulosť*, *svižnosť*, *živosť* (25. 11. 1970); *neopomenúť* n. *nezabudnúť* (2. 12. 1970); *odpovedať (niečomu)* n. *zodpovedať (niečomu)* (26. 12. 1970); *brož* n. *brošňa* (30. 1. 1971); *obdivovať sa (niečomu)* n. *obdivovať (niečo)*. Slová, ktoré patria do druhej skupiny, svojím častým používaním spôsobujú v texte slovníkovú stereotypnosť. Ide napr. o také slová ako *nezvyklý, nezvyklosť, snaha, snažiť sa, vynasnažiť sa, určitý, žiadny, väčšinou, považovať*, ktoré možno nahrádzať synonymami *nezvyčajný, nezvyčajnosť, úsilie, usilovať sa, pousilovať sa, istý, nijaký, zväčša, pokladať*. Niektoré slová sa používajú nevhodne vzhľadom na daný kontext. Napr. v spojení *nikdy nerealizovaná láska obetavej barónky* (14. 11. 1970) by bolo vhodnejšie použiť spojenie *nikdy neuskutočnená láska obetavej barónky*. V kontexte *Naši tvoriví literárni pracovníci, umelci a*

výtvarníci, vydavateľstvá i pracujúci v polygrafickom priemysle (30. 1. 1971) by bol vhodnejší výraz *p r a c o v n í c i v polygrafickom priemysle,* a nie *pracujúci v polygrafickom priemysle.*

V syntaxi sa najčastejšie vyskytujú nesprávne väzby slovies, prídavných mien a podstatných mien. Napr. *neuzavierať sa moderným smerom* n. *neuzavierať sa p r e d modernými smermi* (3. 11. 1971); *príbuznosť k oneskorenému ... verizmu* n. *príbuznosť s o n e s k o r e n ý m ... verizmom* (22. 1. 1971); *zblížiť sa k samovražde* n. *zblížiť sa s o samovraždou* (3. 2. 1971); *prihliadať k mnohým záporným charakteristikám* n. *prihliadať n a mnohé záporné charakteristiky* (3. 2. 1971). Všimli sme si aj niektoré iné nesprávnosti. Napr. *tomuto podujatiu sa iste venovalo dostatok priestoru i v bulharskej tlači* n. *tomuto podujatiu sa iste v e n o v a l dostatok priestoru* alebo *v e n o v a l o d o s ť p r i e s t o r u* (30. 1. 1971). Z ďalších syntaktických chýb možno spomenúť nesprávny slovosled. Napr. *A či nie je to šťastie vidieť úspech svojho dieťaťa?* n. *A č i t o n i e j e šťastie vidieť úspech svojho dieťaťa?* (7. 1. 1971); *filmový festival pracujúcich, v ktorého rámci* n. *v r á m c i k t o r é h o* (13. 1. 1971); *z knižnej našej žatvy* n. *z n a š e j knižnej žatvy* (20. 1. 1971).

Našli sme aj niekoľko štylistických chýb a nedostatkov. Niektoré nejasne a nesprávne štylizované vety neprispejú k zrozumiteľnosti textu, napr.: *Avšak sídliská na západe mesta, ktoré výstava dokumentovala, vzbudzujú dojem, akoby tam všetko bolo podriadené požiadavkám premávky, a vyzerali jednotvárne* (7. 1. 1971); *Už toto by malo stačiť na povedomie o nesprávnej oprávnenosti sviatkov, o ktorých je reč* (3. 12. 1970); *Nikolaj Dubov ... aj v tomto dielku ukazuje pôvab i ťarchu jestvovania v zovšeobecňujúcom ozrejmovaní* (20. 1. 1971). Zistili sme aj príklady na stratu vetnej perspektívy. Napr.: *A pokiaľ ide o to, či naši bulharskí priatelia vedia rýchlo reagovať na aktuálnu problematiku, svedčí skutočnosť, ktorú sa dozvedáme ...* (30. 1. 1971). Namiesto spojenia *pokiaľ ide o to* bolo tu treba radšej použiť spojenie *o tom.* Niektoré výrazy a spojenia začínajú byť ošúchané a stávajú sa prázdnymi. Napr. ustavične sa opakujúce výrazy a spojenia *plne, táto skutočnosť, nebývalou mierou* a i. Ešte by sme chceli pripomenúť, že úzko odborný štýl patrí do odborných časopisov a publikácií, a nie do novín, ktoré sa dostávajú do rúk najširšej verejnosti. Treba sa usilovať o menej zložité vetné konštrukcie a treba dávať prednosť domácim slovám pred cudzími. Ak sa už použijú menej známe cudzie slová, mali by sa primerane vysvetliť.

Mohlo by sa zdať, že v kultúrnej rubrike Pravdy je veľa takýchto chýb a nesprávnych javov. Musíme zdôrazniť, že to nie je tak. Ako sme uviedli na začiatku, sledovali sme kultúrnu rubriku takmer štyri mesiace. Za tento čas boli nie raz celé stránky úplne bez chyby. Tak ako sme

jazyk kultúrnej rubriky kritizovali, mohli by sme ho z mnohých stránok hodnotiť veľmi pozitívne. Napr. by bolo možno vyzdvihnúť pekné farbisté metafory i obrazné prirovnania v kritikách umeleckých diel. Z mnohých uvedieme dva príklady: *Jemnou spleťou hudobnej reči utkal Juraj Hatrik svoj zbor* (7. 1. 1971); *Ján Kostra doluje poéziu predovšetkým z hĺbok vlastného subjektu a verš prijíma ako možnosť svojho ľudského sebapotvrdzovania a sebarealizovania* (4. 12. 1970). Na mieste je aj používanie knižných, resp. zriedkavejších výrazov *samoľúbie, ponor, účin, mam, skrivodlivý, predchnutý, počin* a i. v príslušnom kontexte. Nájdeme tu aj dobré novoutvorené slová, napr. *odubbovanie* (utvorené podľa typu *otitulkovanie, ozvučenie*), *tmavenie* (hlasu), *pasívnobezradný, charakteropisný, mikrosvetík* a i.

Chyby, ktoré sme spomenuli, nie sú časté, ale na pozadí dobrej úrovne jazyka v kultúrnej rubrike Pravdy sa o to viac vynímajú. Naším rozborom sme chceli upozorniť na chyby a nedostatky, aby sa v budúcnosti v príspevkoch kultúrnej rubriky nenašli ani tie, ktoré sme uviedli.

O jazykovej úrovni športovej rubriky Pravdy

ŠTEFAN MICHALUS

Je všeobecne známe, že športové rubriky patria medzi tie časti novín, ktoré sa najviac čítajú. Nemôže nám byť preto ľahostajné, ako vyzerajú tieto rubriky z hľadiska jazykovej kultúry: osobitne nám záleží na tom, ako vyzerá z jazykového hľadiska športová rubrika Pravdy. Sledovali sme ju veľmi pozorne asi v 70 číslach a chceme sa teraz o nej v tomto zmysle vyjadriť. Hneď na úvod sa žiada povedať, že v porovnaní so športovými rubrikami iných našich novín je športová rubrika Pravdy z jazykovej stránky dobrá. Ale to nijako neznačí, že je úplne bezchybná, že by tu už nebolo čo naprávať; i tu sú chyby a nenáležitosti: väčšie i menšie. Kým však prejdeme ku konkrétnym príkladom, chceme povedať niekoľko všeobecnejších slov o našom prístupe k skúmanej problematike.

Jazyková kultúra sa totiž často zužuje na oblasť jazykovej správnosti, pričom sa myslí na priestupky proti pravopisnej, ortoepickej a gramatickej norme. I keď túto stránku jazykovej kultúry neslobodno zanedbávať, problémy jazykovej kultúry sa ňou nevyčerpávajú. Druhou, rovnako závažnou stránkou jazykovej kultúry je slohová primeranosť. Ide o to, aby sa písalo a hovorilo nielen správne, lež aj štýlovo adekvátne.

Dôležitý je teda výber jazykových prostriedkov so zreteľom na funkciu jazykového prejavu. Ďalšou dôležitou stránkou jazykového prejavu je jeho spoločenská vhodnosť. Jazyková kultúra nie je teda len otázkou jazykovej správnosti, ale aj štýlovej primeranosti a spoločenskej vhodnosti a záväznosti. Ak sa teda chceme kultúrne vyjadrovať, musíme mať všetky tieto súvislosti na zreteli.[1]

Prvé zistenie, ktoré sme po prečítaní spomínaných 70 čísel urobili, je to, že jazyková úroveň príspevkov nie je rovnaká; treba ich rozdeliť na niekoľko skupín, a to: spravodajstvo od vlastných redaktorov, spravodajstvo od spolupracovníkov, správy z ČSTK, príspevky korešpondentov, fejtóny a úvahy redaktorov a napokon príspevky funkcionárov STO, resp. ČSZTV. Z jazykovej stránky najvyššie stojí spravodajstvo od vlastných redaktorov a najnižšiu úroveň majú príspevky od rozličných prispievateľov. Tak sa vidí, že v redakcii sa nevenuje dosť pozornosti jazykovej úprave rukopisov od korešpondentov. Podobne je to aj s príspevkami funkcionárov STO, resp. ČSZTV. Ani tu sa netreba báť zásahov do rukopisov a chyby a nenáležitosti opraviť; veď to iba poslúži celkovej úrovni športovej rubriky.

Nedostatky každého jazykového prejavu sa najvýraznejšie ukazujú v okruhu lexiky. I v športovej rubrike Pravdy sme sa stretli s daktorými chybami z tejto oblasti: *babička* m. *stará mama* (9. 11. 1970); *chytrosť* m. *vtipnosť, bystrosť* v spojení *na chytrosť domácich odpovedal Slovan nebezpečnými protiútokmi* (10. 11. 1970); *nebojácne* m. *smelo* (12. 11. 1970); *jednička* m. *jednotka* v spojení *ak sa úlohy zhostia na jedničku* (14. 11. 1970); *užívať* m. *používať* v spojení *lopty sa dlhým užívaním neopotrebujú* (14. 11. 1970); *rovnítko* m. *znamienko, znak rovnosti* v spojení *v tom môžeme medzi hokejom a futbalom postaviť rovnítko* (19. 11. 1970); *hemžiť sa* m. *hmýriť sa* (19. 11. 1970); *vsadiť* m. *staviť* v spojení *vsadili sme na tvrdosť* (6. 1. 1970); *kľudný* m. *pokojný* (4. 12. 1970); *ukľudňujúci* m. *upokojujúci* v spojení *ukľudňujúci gól* (21. 12. 1970); *obťažný* m. *ťažký* v spojeniach *obťažný zápas, to bolo pre nich osobitne obťažné* (12. 12. 1970); *dielčí* m. *čiastkový* v spojení *dielčie otázky* (14. 12. 1970); *udiať sa* m. *stať sa, prihodiť sa* v spojení *čo sa udialo v mestách, v ktorých už bol* (4. 1. 1971). Do tejto oblasti patria aj nevhodne použité nespisovné slová, napr.: *činžovný* m. *nájomný* v spojení *činžovný dom* (1. 12. 1970); *bitevný* m. *bojový* (4. 1. 1971); *vylepšiť* m. *zlepšiť* (18. 12. 1970); *vyhodnotiť* m. *zhodnotiť* (17. 12. a 21. 12. 1970). Vážna je aj otázka využívania synoným. Tak sa vidí, že jednotliví autori i redaktori s nimi málo pra-

[1] Bližšie o tom pozri Š. Michalus, *Rečová stránka novín, rozhlasu a televízie,* Besedy o slovenčine, MDKO Bratislava 1969, 89-90.

cujú. V prečítaných textoch sme sa najčastejšie stretli napr. s časticou *snáď*, i keď popri nej jestvujú aj synonymné častice *azda, vari, hádam*, ktoré sú v spisovnej slovenčine bežnejšie. Podobne popri podstatnom mene *snaha* pozná slovenčina i synonymum *úsilie*, popri slovese *považovať* i synonymné sloveso *pokladať*, popri slovese *snažiť sa* aj sloveso *usilovať sa* atď. Vhodný výber synoným osviežuje text, robí ho hladším, a na to by autori a redaktori nemali zabúdať.

Keď sme už pri výbere slov, treba upozorniť na to, že mnohé referáty zo športových stretnutí sa vyznačujú akousi klišéovitosťou, ošúchanosťou. Takým ošúchaným lexikálnym prostriedkom, s ktorým sa stretneme takmer v každom referáte z dajakého športového stretnutia, je sloveso *dokázať*, ktoré sa práve veľmi častým používaním stáva ošúchaným. Uvedieme niekoľko príkladov: Vo vete *Nie každý organizmus to dokáže vydržať* (11. 11. 1970) by celkom stačilo napísať *Nie každý organizmus to vydrží.* Ďalej: *hráči sa nedokážu preorientovať* (13. 11. 1970) radšej *hráči sa n e v e d i a preorientovať; domáci nedokázali využiť ani presilovku* (15. 11. 1970) radšej *domáci n e v e d e l i, n e b o l i s c h o p n í využiť ani presilovku; nemáme útočníkov, ktorí by si dokázali poradiť so zhustenou obranou* (16. 11. 1970) radšej *nemáme útočníkov, ktorí by si v e d e l i poradiť ...; útok si nedokázal vypracovať nijakú šancu* (16. 11. 1970) radšej *útok n e b o l s c h o p n ý ...; Pasierb ani Bubenko nedokázali loptu dostať do bránky* (16. 11. 1970) radšej ... *n e b o l i s c h o p n í dostať loptu do bránky* alebo ... *n e v e d e l i dostať loptu do brány; Hlohovčanky sa nedokázali dostať do streleckých pozícií* (24. 11. 1970) radšej *Hlohovčanky sa n e v e d e l i / n e v l á d a l i dostať* ... Iným ošúchaným slovom, ktoré má navyše výplnkovú funkciu, je častica *prakticky*. Napr. 9. 11. 1970 sme v jednom referáte z futbalového zápasu čítali toto: *Hostia sa pred teplickú bránku prakticky nedostali;* a hneď v ďalšej vete *O výsledku zápasu prakticky rozhodla 35. minúta.* Alebo akú funkciu má slovo *prakticky* v týchto vetách: 16. *kolo neprinieslo prakticky žiadne prekvapenie.* (12. 11. 1970) — *Hala bola doteraz vypredaná prakticky iba dva razy.* (14. 11. 1970) Príkladom nedobrého výberu lexikálnych prostriedkov je aj veta *Domáci už neboli schopní vzchopiť sa.* (12. 11. 1970) Namiesto spojenia *neboli schopní vzchopiť sa* malo byť iné spojenie, napr. *nevedeli / nevládali sa vzchopiť.* Iný príklad na nepozorný výber vyjadrovacích prostriedkov: *Najcennejší bod získal trnavský Spartak, ktorý zaslúžene získal jesenné prvenstvo.* (23. 11. 1970) V jednom súvetí sa použilo dva razy to isté sloveso. To je zreteľný štylistický nedostatok. Z uvedeného vychodí, že výberu vhodných lexikálnych prostriedkov treba v každom jazykovom prejave venovať veľkú pozornosť.

Niektoré nedostatky sme zistili aj v oblasti lexikálno-gramatických prostriedkov. Tu ide napr. o používanie nenáležitých predložiek: *vyko-*

návací plán pre rok 1971 (28. 11. 1970) m. *vykonávací plán n a rok 1971; diváci sa pre tento rok rozlúčia s ligovým futbalom* (21. 11. 1970) m. ... *n a tento rok....;* Ďalej ide o používanie nenáležitej formy predložky: *Pohár európskych miest je pre neho (pre Leeds) doplnkom* (4. 12. 1970) m. ... *je p r e ň doplnkom; brazílske mužstvo vnieslo doňho (do šampionátu) veľa futbalovej krásy* (26. 11. 1970) m. ... *vnieslo d o ň veľa futbalovej krásy.* Dakedy sa nevhodne používajú aj predložkové spojenia, napr.: *trénera zbavili funkcie z dôvodov zlých výkonov mužstva* (3. 12. 1970) m. ... *p r e zlé výkony mužstva; v dôsledku nešťastia odriekol Glasgow zájazd do Španielska* (4. 1. 1971) m. *p r e nešťastie odriekol...* Do tohto okruhu patria aj nenáležité väzby: *výkonnosť je závislá na mnohých faktoroch* (26. 11. 1970) m. *výkonnosť je závislá o d mnohých faktorov; záleží od každého* (16. 12. 1970) m. *záleží n a každom; jej hráčske kvality ju predurčovali k tomu, aby zápas vyhrala* (9. 11. 1970) m. ... *ju predurčovali n a to, aby zápas vyhrala.* Chybná je aj väzba slovesa *hrať* v spojení *hrať na klavír* (9. 11. 1970), správne má byť *hrať na k l a v í r i*, teda väzba s predložkou *na* + 6. pád podstatného mena. Iné chyby z tejto oblasti: *po taktickej stránke* (9. 11. 1970) m. *z taktickej stránky; po futbalovej stránke* (10. 11. 1970) m. *z futbalovej stránky.* So zámenou slovesných väzieb sme sa stretli v tejto vete: *V Sovietskom zväze však už plánujú s výstavbou krytých futbalových štadiónov.* Tu malo byť *r á t a j ú s výstavbou...*, alebo — pri použití slovesa *plánovať* — *V Sovietskom zväze už plánujú v ý s t a v b u krytých futbalových štadiónov.* Stretli sme sa aj s nenáležitým používaním záporných foriem *nie je* a *niet: nie je preto divu* (14. 11. 1970) m. *n i e t preto divu; medzi mužstvami niet také, o ktorom by sa dalo povedať...* (11. 11. 1970) m. *medzi mužstvami niet t a k é h o.*

Daktoré chyby a nepresnosti z okruhu tvorenia slov: *finálna časť spartakiády* (18. 11. 1970) m. *f i n á l o v á časť spartakiády; kenijskí hráči* (3. 12. 1970) m. *k e n s k í hráči; bederné svalstvo* (10. 12. 1970) *b e d r o v é svalstvo.*

V oblasti gramatiky prekvapuje nesprávne skloňovanie vlastných mien: *v La Plata* (11. 12. 1970) m. *v La P l a t e; družstvo Dukly vyhralo nad Bohemians* (8. 12. 1970) m. ... *nad B o h e m i a n s o m; družstvo Slovenska vyhralo nad Čechmi* (24. 11. 1970) m. ... *nad Č e c h a m i; góly z kopačiek Clarkeho* (10. 12. 1970) m. ... *z kopačiek C l a r k a; som pripravený na Joa* (11. 12. 1970) m. *som pripravený na J o e a.* Chyby sa vyskytli pri skloňovaní japonského miestneho názvu *Sapporo.** V novembrových a decembrových číslach 1970 sa toto pomenovanie

---

* Podrobnejšie poučenie o skloňovaní miestneho názvu *Sapporo* je v tomto čísle na str. 182—183. (Poznámka redakcie.)

používalo ako nesklonné: *zimné hry v Sapporo* (1. 12. 1970), *do Saporro* (9. 12. 1970) a pod.; to pokladáme za chybu. V januári sme sa však už s takouto chybou nestretli; miestne meno *Sapporo* sa už riadne skloňovalo, teda *v Sappore, do Sappora* atď. Do oblasti gramatických chýb patrí aj nenáležité skloňovanie podstatného mena *fanúšik: fanúškovia, fanúškov* (6. 1. 1970) m. *fanúšikovia, fanúšikov*. Chybné sú spojenia *do rieky Moskva* (3. 1. 1971), *v rieke Moskva* (5. 1. 1971). V týchto prípadoch sa skloňuje aj druhý člen spojenia, teda *do rieky Moskvy, v rieke Moskve*. Našli sme chyby aj pri stupňovaní prídavných mien: *najnezdravejšie javy* (30. 11. 1970), správne má byť *najnezdravšie javy*.

V sledovaných číslach sa našli aj pravopisné chyby, ale nebolo ich veľa: *Aleksander Ragulin* (27. 11. 1970) m. *Alexander Ragulin; niekoľko stotisícová suma* (14. 11. 1970) m. *niekoľkostotisícová suma; sotva ktoré mužstvo* (16. 11. 1970) m. *sotvaktoré mužstvo; dvadsaťjeden ročná* (20. 11. 1970) m. *dvadsaťjedenročná; útočničok* (24. 11. 1970) m. *útočníčok; sú to profesionálny futbalisti* (27. 11. 1970) m. ... *profesionálni futbalisti; žrďkár* (1. 12. 1970) m. *žrdkár; stredoeurópan Bachleda* (5. 1. 1971) m. *Stredoeurópan*.

Daktoré chyby sa vyskytli aj v interpunkcii, v slovoslede, dakedy aj v štylizácii. Sú to však v zásade drobnosti, ktorými sa nebudeme zapodievať, lebo nejde o vyratúvanie všetkých chýb. I tak by sa už niekomu mohlo vidieť, že sme chýb a neprimeraných vecí našli v športovej rubrike Pravdy akosi priveľa. To by však nebolo objektívne konštatovanie, lebo v pomere k počtu prečítaných strán a najmä v pomere k športovým rubrikám iných denníkov nie je toho veľa. Mnohé referáty i články sú z jazykovej stránky na dobrej úrovni, napr. článok *O súvislostiach medzi moskovským turnajom a ďalšími dvoma zápasmi ČSSR — ZSSR* (16. 12. 1970) alebo *Schöler na Kunzovej rakete* (16. 12. 1970). Vhodne sa v niektorých využívajú frazeologické spojenia, čo osviežuje text, napr. *chytiť sa za pasy* (20. 11. 1970) a iné. Teda popri nedostatkoch, na ktoré sme sa prirodzene zamerali viacej, sú tu i klady, a nie je ich málo. Boli by sme radi, keby športoví redaktori Pravdy prijali naše pripomienky ako dobre mienené rady, ktorými im chceme pomôcť v ich náročnej a zodpovednej robote.

Na záver by sme chceli zdôrazniť ešte jednu vec: jestvuje už značné množstvo jazykových príručiek; tam sa už vari o všetkých prípadoch, ktoré sme tu uviedli, hovorí. Žiada sa teda aj trocha dobrej vôle aspoň občas za nimi siahnuť. Naši športoví novinári tým jednak pomôžu sebe a jednak pomôžu zvýšiť jazykovú úroveň športovej rubriky v Pravde, aby sa stala vzorom aj pre iné naše denníky. Budú tak kladne vplývať na utváranie dobrého jazykového povedomia svojich čitateľov.

Rubrika Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde

FRANTIŠEK KOČIŠ

Táto rubrika bola založená a prvý článok sa v nej zjavil v decembri 1966 v denníku Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Pravde. Bol to pozitívny výsledok spoločného rokovania vtedajšieho šéfredaktora Pravdy Ondreja Klokoča a vedenia Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV o stave jazykovej kultúry v novinách a o konkrétnej pomoci celej redakcie Pravdy vtedajšiemu úsiliu slovenských jazykovedcov v rozbiehajúcej sa intenzívnej práci v oblasti jazykovej kultúry. Príspevky v rubrike začali vychádzať týždenne. Cieľ rubriky bol od začiatku jasný — určovala ho každodenná potreba a nepriaznivá situácia v ovládaní a používaní spisovného jazyka. Najmä v dennej tlači, v rozhlase, televízii, vo verejných prejavoch a aj v niektorých vydavateľstvách bol potrebný účinný nápravný zásah. Tu mala zohrať svoju úlohu aj rubrika Slovenčina naša.

Prvý jazykový redaktor tejto rubriky dr. Gejza Horák sa cieľavedome a s veľkou chuťou dal do práce. Už polročné hodnotenie vyznelo veľmi sľubne. Recenzent doc. dr. R. Krajčovič odporúčal rubriku ešte tematicky spestriť a uverejňovať viac článkov osvetovo-preventívneho rázu. Jazyková kritika sa mala sústrediť na dôraznejšiu argumentáciu a väčšiu ilustratívnosť. Pri hodnotení celého prvého ročníka rubriky sa konštatovalo, že v príspevkoch je zastúpených päť tematických okruhov: 1. osvetovo-preventívny (20 príspevkov), 2. normatívny (7), 3. jazykovo-kritický (6), 4. štylisticko-analytický (5), 5. vedecko-informatívny (3). Zo všeobecnej tematiky sa najväčšia pozornosť venovala otázke vzťahu spisovného jazyka a nárečí, funkcii cudzích slov v spisovnom jazyku a zodpovednosti používateľa spisovného jazyka za dodržiavanie spisovnej normy. V prvom tematickom okruhu sa najviac rozoberala problematika lexikálnej normy. Redakcii rubriky sa podarilo úspešne čeliť sklonom k ostrej jazykovej kritike a pri argumentácii proti nedostatočnej jazykovej kultúre presadzovala metódu bezprostredného a vecného pôsobenia na vedomie používateľov jazyka.

Do druhého roku vstupovala rubrika s odporúčaním, aby sa tematicky ešte viac rozšírila v prospech osvetovo-preventívneho okruhu s kritickými prvkami, ďalej aby sa uverejňovali články s analýzou lexikálneho, frazeologického a syntaktického bohatstva slovenčiny, články so všeobecnou jazykovou tematikou, s otázkami štýlu a s niektorými vývinovými aspektami spisovného jazyka. Vo februári 1968 jazykovú redakciu prevzal dr. František Kočiš, pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, a pokračoval v programe jazykovej nápravy a jazykovej výchovy, ktorý bol vytýčený na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smo-

leniciach 5.—7. decembra 1966. Rubrika sa sústredila na posilňovanie a kultivovanie správneho a citlivého jazykového povedomia najmä u učiteľov na školách všetkých stupňov, na informovanie čitateľov o práci jazykovedcov v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a na filozofických fakultách v Bratislave a v Prešove. Rubrika sa zaslúžila o zverejnenie a objasnenie čiastočnej pravopisnej úpravy, ktorá nadobudla platnosť 1. mája 1968. Okrem upozorňovania na aktuálne otázky jazykovej kultúry sa v rubrike pokračovalo v intenzívnom sledovaní stavu jazykovej kultúry v dennej tlači, v televízii a v rozhlase, v knižných publikáciách a na niektorých pracoviskách. Veľa článkov sa zacielilo na vedecko-populárny výklad systémových zákonitostí spisovnej slovenčiny. Vo všetkých príspevkoch sa zdôrazňoval veľký podiel súčasnej slovenčiny na utváraní všeobecnej národnej kultúry. Pri kritike nesprávnych jazykových javov i pri výklade normy spisovného jazyka sa vždy bral zreteľ na širokú bázu čitateľov, a tak príspevky v rubrike mali vždy charakter populárnej vedecko-vzdelávacej činnosti. Rubrika okrem toho prinášala a prináša referáty o najdôležitejších jazykovedných publikáciách z pera slovenských lingvistov.

Slovenská verejnosť, ktorá sa vždy zaujímala a zaujíma o problémy spisovného jazyka, prijala rubriku s nevšedným záujmom a tento záujem prejavila a prejavuje podnes v listoch adresovaných redakcii Pravdy alebo Jazykovednému ústavu. Mnohí čitatelia sa obracajú na redakciu s otázkami týkajúcimi sa priam každodenných jazykových problémov. Okruh čitateľov je veľmi široký a neobmedzuje sa len na ľudí z užšej kultúrnej sféry: tvoria ho aj pracovníci z najrozličnejších výrobných a výskumných odvetví. Viacerí neostali iba pri pasívnom sledovaní rubriky, ale sa zapojili do procesu zveľaďovania dobrého slovenského slova aktívne. Ten, kto sleduje rubriku, mohol zistiť, že sa v nej uverejňujú aj články od autorov, ktorí sa aktívne nezaoberajú výskumom slovenčiny a ani nevyučujú slovenčinu ako učitelia. Potešiteľné je aj to, že do rubriky začali písať aj učitelia slovenčiny zo stredných všeobecnovzdelávacích i odborných škôl. Treba si len želať, aby ich bolo viac a aby vedeli výsledky základného výskumu slovenského jazyka účinne a presvedčivo prenášať do svojej i všeobecnej jazykovej praxe. Tento kontakt rubriky s čitateľmi i prispievateľmi si treba ceniť veľmi vysoko. Je zároveň dôkazom živosti a aktuálnosti rubriky i dôkazom dôvery širokého kruhu čitateľov a priaznivcov k nej; o túto dôveru sa chce vedenie rubriky Slovenčina naša opierať aj v budúcnosti.

Už sme spomenuli okruh niektorých prispievateľov do rubriky. Najväčšie zastúpenie ako autori majú pracovníci Jazykovedného ústavu (z nich najviac dr. Ladislav Dvonč, dr. Gejza Horák, dr. František Kočiš, Štefan Michalus, dr. Anton Habovštiak, Mária Pisárčiková, Elena

Smiešková), z externých prispievateľov treba spomenúť dr. Vlada Uhlára, prof. dr. Jána Stanislava, dr. Jozefa Jacku, dr. Jozefa Mlacka.

V tomto roku vstúpila rubrika Slovenčina naša do piateho roku svojho trvania. Prekonala niekoľko vonkajších zmien, ktoré však jej náplň a cieľ nijako nezasiahli. Od polovice r. 1968 začala vychádzať v Pravde na víkend, ktorá začiatkom r. 1971 bola premenovaná na Nedeľnú Pravdu. Rubrika má rozsah 65 strojom písaných riadkov a týmto rozsahom tvorí stabilne stĺpec na 6. strane. O pravidelné a starostlivé odtláčanie článkov sa starajú interní pracovníci redakcie Pravdy (spočiatku to bol terajší šéfredaktor František Trávniček, toho času má rubriku na starosti dr. Ján Prohácka), ktorí s veľkým porozumením a citlivo spolupracujú s jej jazykovým redaktorom. Im i zodpovedným pracovníkom v redakcii patrí vďaka za bezchybné fungovanie rubriky, ako i za žičlivý postoj k nej.

V tomto roku oslavuje Komunistická strana Československa 50. výročie svojho založenia. S veľkým uznaním treba kvitovať, že denník Pravda ako orgán ÚV KSS z vlastného záujmu dáva na svojich stránkach miesto pre články s aktuálnou jazykovou tematikou, a tak veľmi účinne prispieva k upevňovaniu dobrého jazykového povedomia svojich čitateľov. Túto pomoc denníka Pravdy v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy jazykovedci i všetci záujemcovia o kultúru reči nesmierne oceňujú. Aj týmto spôsobom prejavujú redakcii vďaku za dobrú spoluprácu a za vzácne porozumenie pre problémy jazykovej kultúry na Slovensku.

* * *

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

ihračka — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s dvoma významami: 1. zábavka, hra; 2. hračka. „Rozloženie" autorov podľa nárečových oblastí, z ktorých pochádzajú, o krajovosti nesvedčí. Slovo *ihrač-*

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

ka použili títo autori: Kalinčiak, Vajanský, J. Matúška, Hviezdoslav, Timrava, Urbánek, Rázus. A ak zoberieme do úvahy aj to, že slová *ihra, ihrajkať sa (ihruškať sa, ihračkať sa), ihrajúcky, ihrať, ihrať sa, ihravý, ihrisko, poihrať, poihrať sa, zaihrať, zaihrať sa, zaihrávať sa* aj SSJ hodnotí ako spisovné, nevidíme príčinu, prečo by sa inak malo hodnotiť slovo *ihračka*. Myslíme, že ide o spisovné slovo, ktoré je oproti bežnejšiemu *hra* a *hračka* zriedkavé (a to preto, že zastaráva).

inší — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s významom „nie tento, druhý; nie takýto, inakší, iný". Ak berieme „rozloženie" autorov podľa zemepisného pôvodu, zistíme, že takéto hodnotenie je celkom neprimerané. Slovo *inší* zo starších autorov použili títo: J. Kráľ, Ľ. Štúr, Sládkovič, Kalinčiak, Laskomerský, Vajanský, Hviezdoslav, Kukučín, Timrava, Tajovský, Vansová, Škultéty. Z novších autorov ho majú napr. títo: Rázus, Jilemnický, F. Kráľ, Ondrejov, Stodola, Jesenská, Kostra, Smrčok, Moric, Bednár, Lazarová, Jašík. Z nášho materiálu sa ukazuje, že je primeranejšie takéto (uvedomujeme si, že je to z teoretického hľadiska veľmi zjednodušené) riešenie: Stredný rod zámena *inší* — teda podobu *inšie* — v neprívlastkovom postavení treba pokladať za rovnocenný variant zámen *inakší, iný* v takom istom postavení. Príklady. *Vravel som čosi, ale celkom i n š i e.* (Kostra) *Už podľa zvuku som vedel, že to nebude i n š i e ako jeleň.* (Moric). Ak sa zámeno *inší, -ia, -ie* použije inak — teda v prívlastkovom postavení —, je toto použitie príznakové. Príklady: *Janíčko moc na to nedbá, on má i n š i u príčinu.* (J. Kráľ) *A cukríky a cmúľanice od kašľa a i n š i e sprostosti po šestáku tiež nepredávam.* (Jašík) V obidvoch uvedených príkladoch je v nepríznakovom použití náležité zámeno *iný, -á, -é* alebo *inakší, -ia, -ie.* Náš dokladový materiál ukazuje, že sa používanie zámena *inší, -ia, -ie* v prívlastkovom postavení smerom do súčasnosti uplatňuje v spisovnej reči čoraz menej. V materiáli od súčasných autorov máme na takéto použitie iba tri doklady. Na neprívlastkové použitie je ich dvadsať. V staršom materiáli je však na použitie v prívlastkovom postavení vyše tretiny dokladov. Ukazuje sa teda, že takéto použitie treba hodnotiť nie ako nespisovné, ale ako zastarávajúce.[2]

inu — SSJ uvádza ako zastarané slovo. Myslíme, že by sa táto častica v súčasnosti na dosiahnutie koloritu zastaranosti využiť nedala. Slovo *inu* hodnotíme dnes ako jednoznačne nespisovné. Ako heslové slovo v slovníku ho bolo treba uviesť obyčajným typom a jeho spisovné ekvivalenty *nuž, teda, skrátka, slovom* polotučne.

---

[2] G. Horák hodnotí použitie v prívlastkovom postavení ako nespisovné, nárečové (pozri Slovenská reč 30, 1965, str. 190-191).

ísť — 1. SSJ pri druhom význame po značke pre frazeológiu uvádza spojenie *ísť na prístupky* ako nespisovné, ľudové. Myslíme, že toto spojenie treba pokladať za spisovné, oproti spojeniu *priženiť sa* za relatívne zriedkavejšie.

2. Pri výklade frazeologického spojenia *majetok išiel dolu vodou* (pri štvrtom význame) sa nenáležite použilo sloveso *utratiť:* „ľahkomyseľne ho utratili". Primerané by tu bolo bývalo použiť slovesá *premárniť, zmárniť, premrhať.*

išpán — SSJ uvádza ako zastarané slovo s dvoma významami: 1. najvyšší kráľovský úradník v starom Uhorsku, stojaci na čele župy alebo na čele niektorého z najvyšších dvorských úradov; 2. šafár, správca na majetku uhorských feudálov. Myslíme, že slovo *išpán* je primerané pokladať v oboch významoch za historizmus — a teda za spisovné slovo, ktoré nie je zastarané. Používa sa aj v odbornej literatúre popri slovách *župan* (prvý význam slova *išpán)* a *šafár* (druhý význam slova *išpán).*

Poznámka. Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú slovo *išpán* bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky.

íverka — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Doklady máme od Rázusa a Zelinovej. Slovo *íverka* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné a popri bežnom *íver* ako zriedkavé.

Rovnako hodnotíme aj slovo *ívero.* SSJ aj to uvádza ako nárečové.

jabko — SSJ uvádza ako nárečové slovo. Toto slovo naozaj v slovenských nárečiach jestvuje, a to na východnom Slovensku a na hornej Orave.[3] Zbežným prieskumom sme však zistili, že tí používatelia spisovnej slovenčiny, ktorí slovo *jabko* nepoznajú z rodného nárečia, usudzujú, že ide o české slovo. Preto pokladáme za primerané hodnotiť ho nie ako nárečové (napriek tomu, že aj toto označenie ho zaraďuje medzi nespisovné slová), ale uviesť ho v slovníku ako heslové slovo obyčajným typom, označiť ho skratkou nespis. (t. j. nespisovné slovo) a jeho spisovný ekvivalent *jablko, jabĺčko* uviesť polotučne.

Poznámka. Zaujímavé je, že A. Bernolák, rodák z hornej Oravy, ktorý akiste slovo *jabko* mohol poznať zo svojho rodného kraja, označuje ho vo svojom Slowári ako české.

jablčistý — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „okrúhly, tučný (napr. o zvierati)". Myslíme, že ide o spisovné zriedkavé slovo.

---

[3] Podľa informácie pracovníkov JÚĽŠ SAV F. Buffu, A. Habovštiaka, F. Kočiša a Š. Liptáka.

jačmienka — SSJ prvý význam „druh raných hrušiek" uvádza ako nespisovný, ľudový. Myslíme, že tento význam treba pokladať za spisovný, a to hovorový. Za spisovný sa v SSJ pokladá napr. analogicky motivované slovo *májovka* vo význame (druhý význam) „druh raných čerešní".

Poznámka. Doklady ukazujú, že slovom *jačmienka* sa pomenúva aj druh raných jabĺk. Vhodný by bol teda takýto výklad: „druh raných hrušiek alebo jabĺk".

jáger — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo v prvých dvoch významoch (1. poľovník; 2. horár). Tretí význam „príslušník horského útvaru" pokladá sa zastaraný vojenský termín. Myslíme, že prvé dva významy nemožno pokladať za nespisovné. Používajú ich bežne aj súčasní autori a z dokladov sa dá usúdiť, že je primerané hodnotiť ich ako spisovné, a to hovorové a expresívne. Myslíme, že to dosviedčajú aj tieto doklady: *Vincovi doteraz neušiel ani jeden (jeleň), Vinco je jáger, akých niet široko-ďaleko.* (Ťažký) *Ona však, zrazu čulá, obchádzala okolo stien, prezerala si fotografie jágrov a diviakov.* (Blažková)

jahnica — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „plemenná ovca, bahnica". Za spisovné sa teda pokladá iba slovo *bahnica.* Je pravda, že v odbornej literatúre sa spravidla používa ako termín pomenovanie *bahnica,* kým *jahnica* iba sporadicky. To však nie je dôvod na to, aby sme slovo *jahnica* hodnotili ako nespisovné. Je to slovo, ktoré je popri synonymnom *bahnica* relatívne zriedkavé, a to najmä v odbornej literatúre.

Rovnako hodnotíme aj sloveso *jahniť sa.* SSJ aj to uvádza ako nárečové (predponové *ojahniť sa* však SSJ uvádza ako bezpríznakové spisovné slovo).

Poznámka. 1. Pri slove *jahnica* sa v SSJ nezaznačuje ešte jeden význam: „ovca, ovčie mláďa samičieho pohlavia". Tento význam je zrejmý napr. z tohto dokladu: *Začul som kornutu zabľačať — aha, reku, máme jahnicu. Každý rok donesie jahnicu, a takúto čiernu.* (Kukučín)

2. A. Bernolák vo svojom Slowári podoby *bahnice* a *bahniti se* uvádza ako české a odkazuje pri nich na slovenské ekvivalenty *jahnica* a *jahniť sa.* Z tohto zistenia — a to bez ohľadu na stav v súčasnom odbornom názvosloví — vyplýva, že by boli zaujímavé výsledky výskumu stavu v našich nárečiach.

jak — SSJ uvádza ako básnické a nárečové slovo s významom „ako". Myslíme, že toto slovo je primerané hodnotiť výlučne iba ako básnické. V našom staršom materiáli máme na slovo *jak* 160 dokladov. Z nich je iba 20 (t. j. jedna osmina) z prózy (z toho je minimálny počet z odbor-

nej literatúry). Z týchto dokladov sa na nárečovosť slova *jak* nedá usudzovať ani z hľadiska funkcie, ani z hľadiska „rozloženia" autorov podľa pôvodu. Autori sú títo: J. Chalupka, Kalinčiak, Vajanský, Škultéty, Tajovský, Janšák a Rapant. V materiáli od novších autorov je pomer výskytu slova *jak* v poézii a v próze ešte výrečnejší: zo šesťdesiatich dokladov sú iba dva z prózy (t. j. jedna tridsatina). Z rozboru materiálu nám teda vychodí, že slovo *jak* treba hodnotiť iba ako poetizmus. Jeho použitie mimo poézie treba v súčasnosti pokladať za nenáležité, nespisovné.

Rovnako by sme hodnotili aj slovo *jakby*. To sa v SSJ uvádza ako básnické zastarané. Doklady máme iba z poézie. Myslíme však, že nejde o zastaraný poetizmus, lebo máme doklady aj od novších a súčasných autorov.

jakľa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „súčiastka ženského ľudového odevu, ktorá sa oblieka na blúzku, kabátik". Výkladom (pretože je opisný a že slovo *kabátik* možno pokladať iba za dosť vzdialené synonymum) sa naznačuje, že ide o pomenovanie reálie, ktoré možno pokladať za spisovné.

Poznámka. 1. Na slovo *jakľa* máme doklady iba od Urbana, a to z románu *Živý bič* (oravské prostredie) a z románu *V osídlach* (západoslovenské prostredie). Slovo *jakľa* má pôvod v nemčine (pozri heslo *jaka* v *Słowniku języka polskiego* — autori J. Karłowicz — A. Kryński — W. Niedźwiedzdki).

2. Nepodarilo sa nám zistiť, nakoľko možno *jupka* a *kacabajka* pokladať za slová rovnakého významu ako *jakľa*. Jupka a kacabajka sa v SSJ uvádzajú ako spisovné slová, ale ani jedno z nich sa neuvádzalo ako ekvivalent slova *jakľa*.

jaksi — SSJ uvádza ako básnické a nárečové slovo. Myslíme, že ho treba hodnotiť tak, ako sme hodnotili slová *jak* a *jakby:* je to iba poetizmus (podľa našich dokladov zastarávajúci). V próze ho treba hodnotiť v súčasnosti ako chybu (namiesto správneho *akosi*).

jakubka — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „druh raných hrušiek". Myslíme, že slovo *jakubka* je primerané hodnotiť tak, ako sme vyššie hodnotili pomenovanie *jačmienka:* ide o spisovné, a to hovorové slovo.

jalová — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Ide o ústrojne utvorený — a teda spisovný — názov mláďaťa (ako sú napr. *chlápä, holúbä, jastrabä*). Je pravda, že ide v tejto základnej podobe o slovo so zriedkavým výskytom — máme iba jediný doklad od Plávku (častejšia je podoba *jalovča*). Ale zdrobnenina *jaloviatko* (a tá predpokladá základ *jalovä*) sa vyskytuje celkom bežne (má to odraz i v tom, že sa

aj v SSJ uvádza ako synonymum k zriedkavému slovu *jalovíča)*. Slovo *jalovä* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné, a to zriedkavé.

jalovec — SSJ uvádza ako nárečové (teda nespisovné slovo) s významom „borievka". Je pravda, že sa toto slovo v niektorých slovenských nárečiach vyskytuje a že si tak možno vysvetliť aj jeho výskyt u daktorých našich spisovateľov. Ale dnes sa v spisovnom kontexte nehodnotí ako nárečové. Pokladá sa za nespisovné. V slovníku je primeranejšie uvádzať ho ako heslové slovo obyčajným typom s označením nespis. (t. j. nespisovné slovo) a jeho spisovný ekvivalent *borievka* polotučne.

jaloviar — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s významom „pastier jaloviny, teliat". Je pravda, že jalovina sa osobitne od dospelého statku pasie iba v niektorých krajoch na Slovensku. Pomenovanie *jaloviar* však preto nemožno hodnotiť ako krajové — treba ho posudzovať ako pomenovanie reálie. Zo slovotvorného hľadiska je slovo *jaloviar* celkom systémové — tak ako napr. *kraviar, koniar. Jaloviar* je teda bezpríznakové spisovné slovo.

Z vývinu spisovnej slovenčiny podľa učebníc zoológie

RUDOLF KLAČKO

Keď si v chronologickom poriadku poprezeráme učebnice zoológie, nevdojak si uvedomíme, ako rýchle sa ujímala a vyvíjala spisovná slovenčina od štúrovskej reformy. Pozrime si niekoľko ukážok.

Stručný Přírodopis, pro slowenské žáky a žáčky. Sepsal Samuel Ormis. ew. učitel w B. Štawňici. Díl I-ní. Žiwočichopis. Cena 20 kr. stříbře. W B. Bistřici, Tiskem a nákladem Filipa Macholda 1851.

Daněk (Damhirsch) jest menssí jelena, parohy, má přímé, ale tlapkawé a konářisté... (Str. 29)

Srnec čili kossut (Capreolus), má krátké, oblé, málo wětwisté parohy, nemá žádného slzečníku... Samice se nazívá *srna* č. *kossutka*... Stromum kuru obžírá, jen jalsse se nedotkne... (Str. 29.)

Hus čili *husa,* samec: husár, gunár; mladé: húse (Anser, Gans, lúd) wssude se w hojnosti chowá, kde len peřiny a duchně potřebujú... Od petržlenu, bo-

lehlawu, blenu, náprstníku a maliníku zkape... Ze čtyr hus dostaneme 1 funt peří, a ze 16 hus 1 funt páperu. Kolik tehdy hus třeba do Wídně, kdež pulmilliona lidí bydlí, jestliže do každé posteli aspoň 40 funt páperu se sprace? — Jestliže toto milí žáčkowé wypočtujú, my jim za to possepneme do ucha, jako si dobré pisací brko připrawiti majú. Takto: Brko se trochu pomastí, a nad řeřawým uhlím aneb w teplém popeli zehřeje, tupým nožem pohladí a handrou poutiera... (Str. 65)

Táto knižka je tlačená švabachom. Z jej reči jasne badať, že Ormisa veľmi omínalo puto bibličtiny, najradšej by bol dal vôľu svojmu brku, nech píše, ako mu túžba káže, ale sila zvyku bola na to ešte priveľká.

Blahodarný počin štúrovcov sa prejavuje už v nasledujúcej zoológii z roku 1870.

Krátky prírodopis pre slovenské národnie školy. Sostavil F. Otto Matzenauer, učiteľ v Brezne. Vlastnosť nakladateľa. V Baň. Štiavnici. 1870. Nákladom kníhkupectva Aug. Joerges-a. Druhá časť. Zvieratopis (Zoologia.)

Cicavci tvoria prvú a najdokonalejšiu triedu zvierat; oni majú úplné smyselné ústroje, z níchž pri jednotlivých druhoch zvlášte zrak, sluch a ňuch ostrotou vyniká; kostra jejích je úplná (temer ako u človeka), rozpadajúca sa na hlavu, driek a údy; tieto poslednie sú štyri, ale počet prstov na ních je rozličný. Zažívajúce ústroje pozostávajú zo zubov, pažeráka, žalúdka, pečene, sleziny a čriev... (Str. 12).

Nuž tú slezinu autor zle zaradil medzi tráviace ústroje, no tu nejde o vecnú, ale o jazykovú stránku textu. Je to veľký skok od jazyka Ormisovej učebnice!

Stručný prírodopis pre slovenské národnie školy. Sostavil Gustáv Kordoš, Prof. Sväzok I. O zvieratoch. Druhé opravené vydanie. V Levoči, 1871. Nákladom spisovateľa.

Včela mädonosná (a méh, die Biene) žije spolkovito, a síce od 15 až do 30 tisíc veľkých společnosťach. Každá takáto společnosť včiel pozostáva z viacej tisíc robotníc potom z niekoľko sto trúdov a z jednej kráľovnej. Robotnice sú najmenšie a majú na konci tela žihadlo a na zadních nohách malú kefôčku, pomocou ktorej zmetajú a nosia do úla prášok kvetov, čo voláme obnôžkou. Trúdy sú vätšie ale bez žihala a kefôčky. Kráľovna je najvätšia. Všetky včely majú tuhé a zarastené telo, na ktorom rozoznávame hlavu, prse a brucho. Na hlave nachádzajú sa dve veľké a složené a na čele tri jednoduché oči. Jích žeradlá sú z čiastky hryzadlá z čiastky cucadlá opatrené tenulinkým jazýčkom. Na vrchu na prsách majú štyri blanáte a žilkami popreťahované krielca, pod prsami ale 6 nožičiek... (Str. 46)

Prírodopis pre národné školy napísal aj Ján Kožehuba, učiteľ, v troch tenkých zväzočkoch, ktoré vyšli r. 1872 tlačou a nákladom Kníhtla-

čiarsko-účastinárskeho spolku v T. Sv. Martine. Jazyk tejto učebnice je ako Kordošov.

Gustáv Kordoš bol profesorom na revúckom gymnáziu, kde pociťoval potrebu učebníc aj pre gymnáziá. Potreba bola súrna, preto sa nedal do napísania pôvodnej učebnice, ale prepracoval českú.

Dra. A. Pokorného obrázkový prírodopis všetkých troch říš pre nižšie strednie a meštianske školy, jako i pre seminária do slovenčiny prepracoval Gustáv Kordoš Prof. Prvý diel: Obrázkový prírodopis živočíšstva. S 500 vyobrazeniami. V Prahe 1875. Nákladom F. Tempský.

Gorila je medzi opiciami najväčšia a najsilnejšia. Narastie na 5 ½ st. (170 cm.) a má silné, čierno zarastené telo a na hlave srstnatý hreben, ktorý môže dľa vôle naježiť. Leb je nízky, pysk vyčnievajúci a nos ploský. Zo strašného hryzu trčia na von veľké kolozuby ... (Str. 4)

Živočíchopis pre nižšie triedy škôl stredných. Spísal František Polívka, riaditeľ českej štátnej reálky v Olomúci. Poslovenčil Stanislav Klíma, miestotajomník ministerstva školstva. V Olomúci. Nakladateľ R. Promberger, kníhkupec. 1920.

Tiger královský (F. tigris) je domovom v južnej a strednej Azii, kde si volí za bývanie najradšie pobrežnie bambusové húštiny. K tomuto okoliu je tiež barva jeho srsti celkom prispôsobená: okrem bieleho brucha je totiž celý rezavo žltý, teda tak zabarvený ako zotlievajúce listie ... (Str. 15)

Kapor obecný (Cyprinus cąrpio) ... pochádza zo sladkých vôd azijských. Poneváč má chutné mäso, počali ho už ve staroveku pestovať tiež v južnej Europe a odtiaľ sa rozšíril aj do rybníkov a riek našich ... Obyčajne narastie kapor 2—4 dm dĺžky a 1—2 kg váhy; boli však tiež vypestovaní kapri až 1 m dlhí a 20 kg ťažkí. (Str. 142)

Ako vidno, slovenčina tejto učebnice je plná kazov. Mená živočíchov, anatomické, ekologické a i. výrazy sú okrem výnimiek české. Zoológia so slovenskými menami živočíchov, slovenskými morfologickými a ekologickými výrazmi vyšla r. 1924, je to Rudolfom Klačkom prepracovaná učebnica Woldřicha a Bayera.

Ako z rokov vydania uvedených učebníc vidieť, matičné roky a roky jestvovania slovenských stredných škôl boli požehnanými rokmi pre vývoj slovenského spisovného jazyka. Rozbehlo sa vydávanie učebníc, ktorých jazyk bol čoraz slovenskejší. Zločin budapeštianskej vlády — zákaz Matice a slovenských stredných škôl — prerušil túto činnosť, nastali roky surového útlaku, prenasledovania, zúrivej maďarizácie. Nastali roky nemoty. Po Pokorného zoológii nasledujúca učebnica zoológie v slovenčine vyšla o 45 rokov, až po oslobodení (r. 1920). Bola to už uvedená Polívkova učebnica v zlom preklade Stanislava Klímu. Po nej už vychádzali slovenské zoológie v správnej slovenčine.

Poznámky k vývinu slovenčiny v učebniciach zoológie

JÁN ORAVEC

Profesor Rudolf Klačko, autor mnohých učebníc, medzi nimi aj niekoľkých prírodovedných, na šiestich ukážkach z učebníc ilustruje vývin spisovnej slovenčiny v oblasti praktického odborného štýlu.

Prvá ukážka, úryvok z Ormisovej učebnice zoológie, ukazuje, že štúrovská spisovná slovenčina pred začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia neprenikla do učebníc tak rýchle ako do poézie, beletrie, novín, časopisov. Reč tejto učebnice je slovakizovaná bibličtina. Vo všeobecnom texte prevládajú prvky bibličtiny, ale termíny sú slovenské (porov. *jalše, hus, gunár, petržlen, bolehlav, blen, náprstník, maliník...*). Slovenská lexika preniká i do všeobecnej časti *(pomasti, postel)*, do tvorenia slov (prípony *-istý, -avý* v spojeniach *wětwisté parohy, tlapkavé a konářisté parohy)*. Autorovi mimovoľne unikli aj hláskoslovné slovakizmy (*jalše, poutiera)*.

Od začiatku päťdesiatych rokov, keď sa spisovná slovenčina stala aj vyučovacou rečou, na niektorých školách až do roku 1880, v plnom rozsahu nastúpila i do odborných učebníc „opravená" spisovná slovenčina. Dosvedčajú to ukážky z učebnice F. O. Matzenauera pre národné školy a učebnice prof. G. Kordoša pre stredné školy. V Matzenauerovej učebnici sa udržali len osihotené zvyšky predštúrovských spisovných útvarov, napr. medzi spájacími výrazmi (vzťažné zámeno *nichž)*, odkazovacími výrazmi (zámeno *jejích)* a daktoré lexikalizmy *(zmyselné ústroje* = zmyslové ústroje, *údy* = končatiny). Ináč i všeobecné časti textu i terminológia (porov. *pažeráka, žalúdka, pečene, sleziny, čriev...)* majú jednoznačne slovenský spisovný ráz.

Rovnako dobrá je i Kordošova slovenčina, a to aj v jeho pôvodnej učebnici aj v učebnici, ktorú preložil z češtiny. Na staršie jazykové útvary upomínajú len jednotlivé hláskoslovné a pravopisné zvyšky, napr. *společnosť, jích, najvätšia.* Oproti tomu používa výslovne stredoslovakizmy v slovnej zásobe, a to vo všeobecnej *(žihadlo, krielca)* i v terminologickej *(žeradlá, hryzadlá, cucadlá, hryz, obnôžka)* a v tvorení slov *(kefôčka, obnôžka, spolkovito)*.

Ukážka z učebnice F. Polívku, ktorú poslovenčil S. Klíma r. 1920, si naozaj zasluhuje z jazykovej stránky také odsúdenie, aké vyriekol R. Klačko o jej terminológii. To isté treba povedať o jej neterminologickej stránke. Neberie ohľad na slovenskú slovnú zásobu, napr. *rezavo*

žltý (namiesto *hrdzavožltý)*, na základné hláskoslovné pravidlá, napr. *ve staroveku, zetlievajúce* (namiesto *v staroveku, stlievajúce / zotlievajúce)*, na pravopis, napr. *Azii, azijský, královský, celkom* namiesto *Ázii, ázijský, kráľovský, celkom,* na tvaroslovie, ktoré v tom čase už bolo dobre ustálené Czambelovou Rukoväťou spisovnej reči slovenskej, napr. *najradšie, vypestení kapri* (namiesto *najradšej, vypestované kapry).* Chyby má i v skladbe, napr. v spájacích výrazoch používa príčinnú spojku *poneváč* namiesto slovenskej spojky *keďže,* prípadne *pretože,* holý zhodný prívlastok kladie za nadradené podstatné mená v prípade *aj do rybníkov a riek našich* a pod. Okrem toho v prípadoch kolísania sa tu vyskytujú varianty, ktoré v slovenčine zanikli *(barva, zabarvený* namiesto *farba, zafarbený).*

Na konci svojho príspevku profesor Klačko skromne naznačil, že po Polívkovej učebnici v zlom preklade S. Klímu vychádzali učebnice zoológie v správnej slovenčine. V záujme pravdy musíme otvorene povedať, že medzi tých, ktorí sa o správnu slovenčinu v prírodovedných učebniciach najviac zaslúžili, patrí aj R. Klačko. Z jeho rúk vychádzali učebnice, či už vlastné, alebo preložené z češtiny a prepracované, ktoré môžu byť školou správnej a krásnej reči. Nech to dosvedčí ukážka z jeho vlastnej učebnice *Zoológia pre II. triedu stredných škôl,* ktorá vyšla v SPN r. 1950 (ešte v starom pravopise):

Niet vari obce v našej otčine, kde by nebolo niekoľko úľov včely medonosnej. Na jar, keď rozkvitnú stromy, lúky, rúbaniská, rozletia sa miliardy včiel na kvety, ktoré nájdu zďaleka ňuchom; zblízka i zrakom.

S kvetu na kvet sadá včela, ponára doň hlavičku, zbiera sladký nektár i žltý alebo červenkavý peľ.

Vrchné čeľuste má upravené na hryzenie, z ostatných čiastok úst sa utvorila rúročka, v ktorej sa pohybuje chlpatý, dlhý jazýček. Namáča ho do nektáru a vťahuje. Nektár uskladňuje v rozšírenom medovom žalúdku, kde sa pretvorí na med. Celé telo má husto zarastené jemnými chĺpkami, nalepí sa naň mnoho peľu. Na holeniach tretieho páru nôh, na vonkajšej strane má jamku, obrúbenú tvrdými chĺpkami, to je košík. Na tých istých nohách prvý článok labky je široký a na vnútornej strane zarastený radmi chĺpkov, to je kefka. Kefkami nashŕňa do košíkov peľu, až vyčnieva z nich v podobe žltej alebo červenkavej guľky.

Alebo učebnica *Zoológia pre 6. ročník ZDŠ,* ktorú preložil z češtiny a prepracoval (vydanie z r. 1964, s. 165):

V močiaroch a rybníkoch s brehmi husto zarastenými žije skokan zelený. S prostredím splýva na nerozoznanie, prezrádza sa zvyčajne iba pohybom.

Na sploštenej hlave má široké ústa, nosové dierky, veľké vyvalené oči, chránené mihalnicami, a bubienkové blany. Telo je krátke, sploštené, bez chvosta.

Slabé predné nohy majú po štyri voľné prsty, mohutné zadné nohy po päť prstov spojených plávacou blanou.

Obidva úryvky predstavujú vybraný úzus. Nenásilne sa z nich ozýva slovenčina spoľahlivá z každej stránky, aj čo do terminológie a ostatnej slovnej zásoby,[1] napr. *rúbaniská, labky, zvyčajne, obrúbenú, hryzenie,* aj čo do tvorenia slov (porov. *červenkavý, nosové dierky, rúročka* ...), tvorenia tvarov *(nashŕňa, prezrádza sa, ponára),* aj čo do syntaxe (porov. napr. spojenia s podielovými číslovkami: *po štyri voľné prsty, po päť prstov).*

Z ukážok vidíme, že vývin spisovnej slovenčiny v prírodovedných učebniciach nestúpal jednoznačne, lež prebiehal v istých vlnách, a tak sa predieral dopredu v dôsledku žičlivých okolností i zásluhou dobre pripravených a zapálených ľudí.

Ako vznikli bobaľky a pupáky

ŠIMON ONDRUŠ

Ryba ako štedrovečerné jedlo nemá v slovenských rodinách ani zemepisne ani časove veľmi bohatú tradíciu. Na väčšine slovenského územia, na dedinách i v mestách sa na Vianoce najčastejšie pripravovalo i dnes pripravuje múčne jedlo s makom a medom, pre ktoré má päťzväzkový akademický Slovník slovenského jazyka iba jedno pomenovanie, a to *opekance.* V druhom zväzku na strane 573 pri hesle *opekance* čítame: „druh jedla, opečené kúsky cesta posypané makom alebo bryndzou, poliate medom".

Pre tento druh veľmi známeho štedrovečerného múčneho jedla s makom a medom je v slovenských nárečiach viacej pomenovaní. V mojej rodnej dedine na Spiši, v Klčove, sa rozlišujú dva druhy. Ak sa vcelku upečený veľký biely koláč pokrájal na drobné kúsky, polial sladkou vodou alebo mliekom, posypal makom a osladil medom, to bola *lokša.* Ak sa na ťapši opiekli osobitne malé okrúhle kúsky cesta a tie sa po-

[1] Taká úroveň jazyka oprávnene prináša autorovi uznanie jazykovedcov (pozri napr. J. Kačala, *Jazyková stránka učebníc,* zb. *Besedy o slovenčine,* Bratislava 1969, 132; ten istý, *Jazyková stránka školských učebníc,* Slovenský jazyk a literatúra v škole 16, 1969, 40).

tom poliali sladkou vodou alebo mliekom, posypali makom a osladili medom, to boli *bobaľky*.

Pomenovanie *bobaľky* je rozšírené hlavne na východnom Slovensku. Poznajú ho aj ukrajinské nárečia na východnom Slovensku, a takisto aj ukrajinské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine, ale aj na sever od Karpát. Poľský bádateľ J. Karłowitz vo svojom Slovníku poľských nárečí z roku 1900 uvádza na strane 93 slovo *bobalka* s výkladom "rodzaj wielkich klusków, jadanych w wilję Božego narodzenia". Spomína, že ho pozná z oblasti Sanoku.

Z východného Slovenska sa slovo *bobaľka, bobaľky* dostalo aj do severovýchodných maďarských nárečí, kde znie ako *bobajka,* resp. *bobalyka.* Doložené je už z konca osemnásteho storočia vo význame „élesztős tésztából készült karácsonyi sütemény" čiže „z kysnutého cesta pripravené vianočné pečivo", ako píše najnovší *Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka* z r. 1967 na strane 314.

Východoslovenské slovo *bobaľka, bobaľky* je príponou *-k-* odvodené od pomenovania *bobáľ,* ktoré je známe v Liptove. Jeho význam veľmi pekne vystihol Janko Silan, pôsobiaci vo Važci. Svoju báseň, ktorú uverejnil v 48. čísle XI. ročníka týždenníka Nové slovo 27. novembra 1969, začína takýmto veršom: *Bobáľ je u nás okrúhly a tlstý slíž.*

Inou obmenou tohto slova je oravské *bobáň, bobánik,* ktoré sa stalo známym hlavne zásluhou Pavla Országa-Hviezdoslava. Preto ho uvádza aj prvý zväzok akademického Slovníka slovenského jazyka na strane 109 s významom „druh jedla z cesta, opekance". Prekvapuje nás, že toto slovo nespomína Anton Habovštiak vo svojej veľkej práci Oravské nárečia.

Akého pôvodu je slovná čeľad *bobáľ, bobáň, bobaľky?*

Nakoľko vieme, doteraz sa pokrvnými vzťahmi týchto slov slovakisti ani slavisti hlbšie nezaoberali. Preto aj autori spomínaného Historicko-etymologického slovníka maďarčiny pri hesle *bobajka* píšu, že „e szláv etimológiája nincs megnyugtatóan tisztázva" čiže „etymológia týchto slovanských slov nie je uspokojivo vyriešená". Známy maďarský slavista pôvodom z Oravy, nebohý profesor Štefan K n i e ž a v prvom zväzku svojho životného diela *Slovanské výpožičky v maďarčine* z roku 1955 na strane 94 pri slove *bobájka* rozpačito píše, či azda nejde o odvodeninu slova *bôb.*

Keď sme pred dvoma rokmi koncipovali pre pripravovaný slovenský etymologický slovník slovo *bobáľ* a jeho odvodeninu *bobáľky,* boli sme taktiež náklonní pokladať ho za odvodené od praslovanského slova *bob7* „bôb". Prišli sme však na iné riešenie. Predovšetkým nás začalo

zaujímať, či nemôže byť pokrvný súvis medzi liptovským *bobáľ*, východoslovenským *bobaľky* na jednej strane a západoslovenským pomenovaním toho istého štedrovečerného jedla *pupáky, pupáčky,* ktoré obdobne ako východoslovenské *bobaľky* prevzali aj Maďari, ale nie na východe, lež na západnom južnom Slovensku. Štefan Knieža píše o ňom v spomínanej práci na strane 449 pod heslom *pupácska.*

Okrem podoby *pupáky, pupáčky* je na západnom Slovensku, resp. na moravskom Slovensku známa aj podoba *pupál.* Uvádza ju Václav Machek v *Etymologickom slovníku jazyku českého* z roku 1968 na strane 500 s významovou charakteristikou „štědrovečerné mouční jídlo z těsta zadělávaného se smetanou (poleje se na míse horkým mlékem a posype mákem)".

Tak pre *bobále, bobaľky,* ako aj pre *pupále, pupáky, pupáčky* je charakteristické to, že ide o jedlo z guľatých, okrúhlych kúskov cesta, pečiva. Aj v Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí z roku 1923 na strane 558 čítame o pupákoch a pupáčkoch, že je to „jídlo štědrovečerní, pečené drobné buchtičky", teda guľatého, okrúhleho tvaru. Práve táto vlastnosť nás dobre vedie na stopu vzniku týchto slov.

Liptovské *bobáľ* a východoslovenské *bobaľky* sú významove (svojou okrúhlosťou) aj hláskove značne blízke poľskému slovu *bąbel,* foneticky *bonbeľ,* ktoré má v poľských nárečiach podľa Karłowicza tieto tri významy: 1. guľovitý, okrúhly plod na vňati zemiakov, bobuľa; 2. guľovitá, okrúhla vyrážka na tele, pupenec; 3. bublina na vode, čiže „tenučká vodová blanka guľovitej podoby naplnená vzduchom", ako definuje bublinu prvý zväzok Slovníka slovenského jazyka na strane 138.

Tak ako liptovské *bobáľ* a východoslovenské *bobaľky* sú okrúhle slíže alebo buchtičky, aj poľské *bąbel* označuje vždy guľovité, okrúhle útvary.

Poľské *bąbel* a naše *bublina* majú praslovanský základ *bǫb-* so všeobecným významom „guľovitá, okrúhla vec". Od tohto koreňa je odvodené aj ruské slovo *bublik* „okrúhly chlieb" a srbskochorvátske *bubuljica* „pupenec".

Karłowicz pri uvedenom poľskom slove *bąbel* v druhom význame, t. j. vo význame „pupenec" pripomína, že má aj podobu *pępel,* čiže ide o praslovanský variant *pǫp-* popri podobe *bǫb-.* Z praslovanského základu *pǫp-* sú naše slová *pupák, pupál.*

O tom, že slovanské korene *bǫb-* a *pǫp-* predstavujú dve podoby jedného a toho istého praslovanského koreňa, podávajú nám jasné svedectvo baltské jazyky litovčina a lotyština, ktoré sú slovanským jazykom zo všetkých indoeurópskych jazykov svojou slovnou zásobou i gramatickou stavbou najbližšie. Lotyšskému *bamba* „guľa, lopta", litovské-

mu *bamba* „pupok", *bambalas* „pupoš, bachor" zodpovedajú lotyšské *pampa* „okrúhla, guľovitá vec", *pumpulis* „hrča", litovské *pampalas* „guľatý, bachratý človek", ako aj množstvo ďalších slov so základom *bamb-* a *pamp-*, ako ich uvádza Ernst Fraenkel v prvom zväzku *Litovského etymologického slovníka* z roku 1962.

Slovná zásoba baltských jazykov je pre výklad pôvodu našich slov poučná okrem existencie podôb *bamb-*, *pamp-*, ktorým zodpovedajú praslovanské podoby *bǫb-* a *pǫp-*, aj v tom, že pozná aj podoby týchto koreňov bez nosovej spoluhlásky *-m-*. Sú to napríklad litovské slová *papas* „pupenec, bradavka", lotyšské *papa* „pupenec, vred", ako uvádza Fraenkel na uvedenom mieste.

Spomínané slovanské a baltské slová nám umožňujú vysloviť tento úsudok: Na území slovanských jazykov a nárečí pred zánikom nosových samohlások žili tri obmeny pôvodom jedného a toho istého koreňa na označenie guľatých, okrúhlych vecí: 1. *bǫb-*, 2. podoba bez nosového prvku *bob-* a 3. podoba s neznelými spoluhláskami *pǫp-*. Z prvého variantu pochádzajú poľské *bąbel*, české *boubel*, naše *bublina*, srbskochorvátske *bubuljica* atď. Z druhého variantu je naše *bobáľ*, *bobáň*, *bobaľky*, *bobuľa* a i. Z tretieho variantu s neznelými spoluhláskami *pǫp-* sú moravskoslovenské *pupál*, západoslovenské *pupák*, *pupáčky*. Ide teda o odvodeniny toho istého základu ako slová *pup*, *pupok*, *pupenec*.

Pomenovanie slovenského štedrovečerného múčneho jedla s krajovými nárečovými obmenami *bobáľ*, *bobáň*, *bobaľky*, *pupál*, *pupák*, *pupáčky* so spoločným významovým prvkom „okrúhle, guľaté buchtičky alebo slíže" má obdobnú významovú motiváciu ako druhé typické slovenské jedlo *halušky*. Slovenské slovo *hálka* označuje guľu, guľôčku, hrču (na streche, na studni, na strome). Odvodené je od praslovanského slova *gala* „guľa", ktoré sa v tejto neodvodenej podobe zachovalo iba v poľštine. Jeho odvodenina *galuša* (nezachované) >*galuška*, od 13. storočia v slovenčine *haluška* označuje múčne jedlo v podobe guľovitých, okrúhlych slížov. Aj toto pomenovanie prevzali od Slovákov Maďari ako *galuska*. Začiatočná spoluhláska *g-* v maďarčine svedčí o tom, že ho prevzali od nás pred 13. storočím. Autori spomínaného Historicko-etymologického slovníka maďarské *galuska* pokladajú za prevzaté z poľštiny, nie zo slovenčiny. Radšej teda „preberajú" slovo zo vzdialenejšieho jazyka, v ktorom je dané slovo iba nárečovým prvkom, než zo susedného, bezprostredného jazyka, zo slovenčiny, ktorá ho pozná na celom svojom území.

Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Frazeológia (ustálené spojenia slov) patrí spolu so slovnou zásobou medzi typické znaky, ktorými sa odlišujú aj veľmi blízke jazyky, ba dokonca aj jednotlivé miestne nárečia. Frazeológia ako osobitná jazykovedná disciplína tesne súvisí s náukou o slovnej zásobe (lexikológiou). Jednotky frazeológie (ustálené spojenia) a jednotky slovnej zásoby (slová) majú spoločnú funkciu: Sú pomenovacími jednotkami. Uplatňujú sa pri nich rovnaké spôsoby, postupy tvorenia, napr. tvorenie z dvoch zložiek pri odvodzovaní a skladaní i pri združených pomenovaniach, prenášanie názvov (slová i frazeologizmy s preneseným „významom"), doslovné prekladanie z cudzích jazykov (kalkovanie). Medzi zložkami slov i zložkami ustálených spojení sú rovnaké významové vzťahy. Napr. pri združených pomenovaniach je vzťah určovania ako pri odvodeninách a zloženinách, komponenty daktorých zložení sú v priraďovacom vzťahu (napr. v názve rastliny *deňanoc*)[1], ako je to aj pri ustálených spojeniach typu *ve dňe v noci.* Ustálené spojenia (neutrálne i expresívne) majú rovnaký, resp. podobný význam ako niektoré slová a spolu s nimi tvoria súčasť synonymných radov. Majú aj rovnakú syntaktickú funkciu (vetnočlenskú platnosť) ako jednotky slovnej zásoby. Preto možno frazeologizmy chápať (z pomenovacieho, významového i syntaktického hľadiska) ako ekvivalenty slov (lexém).

Zaujímajú nás tu predovšetkým frazeologizmy nárečové. Ustálené spojenia v dialektoch sa odlišujú od jednoduchých lexikálnych jednotiek svojím vzťahom k spisovnému jazyku. Nárečové slová sa pociťujú v spisovnom prejave vždy ako príznakové, takže do spisovného jazyka sa alebo prijímajú (pravda, po formálnej adaptácii) veľmi pomaly, alebo ich vôbec nemožno prijať. Naproti tomu frazeologizmy (aj spisovné) sú často samy príznakové, a preto použitie nárečových ustálených spojení v spisovnom jazyku nemôže narážať na veľké prekážky. Spisovný jazyk teda môže v plnej miere využívať frazeologické bohatstvo slovenských nárečí.[2]

Pravda, toto frazeologické bohatstvo doteraz nepoznáme, pretože nie je zozbierané. Predmetom doterajšieho výskumu nárečovej frazeológie

---

[1] Všetky príklady uvádzame zo záhorského nárečia (v nárečovej podobe).

[2] Na ľudovú slovesnosť ako prameň obohatenia spisovnej frazeológie poukázala E. Smiešková v príspevku *Jazyková kultúra a frazeológia,* Kultúra slova 3, 1969, 293.

boli najviac príslovia a porekadlá, zriedkavejšie prirovnania a ustálené spojenia všeobecne.[3] Doteraz ani presne nevieme, akým bohatstvom frazeológie oplývajú jednotlivé slovenské nárečia. Vieme len to, že každá nárečová skupina, každé úzko krajové nárečie, ba i jednotlivé lokality majú svojské ustálené spojenia. A o potrebe výskumu ustálených spojení v dialektoch[4] nemožno ani najmenej pochybovať, a to tak z hľadiska lingvistickej geografie (pre poznanie nárečovej diferenciácie vo frazeológii, získanie materiálu na porovnávanie a charakteristiku jednotlivých nárečí — i pre nárečový frazeologický slovník), ako aj z hľadiska spisovnej slovenčiny (ako materiál na obohatenie vyjadrovacích prostriedkov spisovného jazyka). Preto chceme v ďalšej časti uviesť, aké typy ustálených spojení sa v nárečiach vyskytujú a aké okruhy javov sa nimi pomenúvajú.

Ustálené spojenia sú alebo ekvivalentom slova (slovného druhu), alebo ekvivalentom vety. Zložky ustálených spojení (t. j. jednotlivé slová v nich) sa používajú v priamom, ale častejšie v prenesenom význame.[5] Menné ustálené spojenia, t. j. združené pomenovania (s priamym i preneseným významom), ktoré ako nárečové termíny označujú rozličné prírodniny alebo iné veci, sa pokladajú za súčasť slovnej zásoby. Ako ekvivalenty podstatných mien pomenúvajú napr. rastliny: *pyaná* trnka,* zvieratá: *vodňí slépka,* choroby: *suchá nemoc* a rôzne predmety: *hrubí kabát* „zimník", *hňetací deska* „lopár", *husí koš* „dvojuchý kôš na zemiaky". Vyskytujú sa aj typy s nezhodným prívlastkom: *nahusto fazula* (jedlo), *yopatka na smeci.* V uvedených príkladoch sa aspoň jedna zložka názvu (podstatné meno) použila v pôvodnom význame. V iných názvoch sú obidve zložky prenesené: *boží miyost* (fašiangové jedlo), *farálové čepičkí* (rastlina Evonymus), *kačací midyo* (nános v potoku).

Spojenia, ktorých jadrom je sloveso v prenesenom význame, sú ekvivalentom slovesa. Napr. *višey bez rebríka na húru* (zle obišiel); *po-*

---

3 Prehľad starších zberateľov a zbierok je v knihe *Slovenské príslovia* (zostavili A. Melicherčík a E. Pauliny), Bratislava 1953, 269-272; porov. aj J. Michálek, *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti (70 rokov od jeho založenia),* Zborník Slovenského národného múzea, ročník 67, 1968, Etnografia 9, 63-66. Celkový prehľad podáva A. Melicherčík v štúdii *Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia* (úvod ku knihe A. P. Záturecký, *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia,* Bratislava 1965, c. m., 19).

4 Porov. aj A. Habovštiak, *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí,* SR 35, 1970, 23-28.

5 Podľa tohto hľadiska sa ustálené spojenia aj často rozdeľujú. Porov. V. Lapárová, *Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice,* Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 111-116.

* Z technických príčin označujeme zadné *l* typom *y*.

sadzių ho na koňa (pochválil ho), *utreų mu pred nosem* (dobehol ho); *červíka otrávit* (nalačno piť alkohol); *posúchat za dverama* (neposlúchať — o decku), *už bili v dímje* (preč); *on pravdú aňi nedechne* (klame). Základom takýchto spojení sú nezriedka názvy častí tela: *má v hụavje* (je opitý); *viras si to z hụavi* (nemysli na to); *ukázaụ mu trochu oko* (prejavil náklonnosť); *spravių si uňho dobré oko.*

Ak sa sloveso v ustálenom spojení používa v priamom význame, potom má druhá, prenesená zložka spojenia funkciu príslovky, a to času: *došeụ aš kedisi cosi* (neskoro); miesta: *išieụ do pekụa na dno* (ďaleko); spôsobu a miery: *hospodárí ot ťisíca ke stu* (zle); *čepcovaụ ho hụava nehụava* (čepcovat = biť); *rostrhám ťa na cucki-ďacki; vús prevalių hore pácem* (naruby). Vo funkcii príslovky je časté prirovnanie so spojkou *jak*. Prirovnáva sa k nejakému objektu: *zadávím ťa jak psa; je napití jak čík;* k dajakej okolnosti; *hledzí jak do čereňa* (do neurčita); alebo k inej substancii, ktorá má pri sebe objekt činnosti a je podobná tej, ku ktorej sa prirovnáva: *rozumíš temu jak koza petržali* (t. j. nerozumieš); alebo je pri nej okolnosť činnosti: *chodzí jak tela za krávú; protahuje sa jak pes na pazderú.*

Daktoré prirovnania sa viažu k nejakej konkrétnej udalosti: *vrcí sa jak Kača ƒ čepici* a sú typické pre jednotlivé lokality.[6]

Prirovnania sa vyskytujú aj pri podstatných menách a slovesách ako ekvivalenty prídavných mien. Časté sú pri menách označujúcich časti tela. Napr. *hubu má jak opaụku; hubu má jak na plňe mjesíc; nos má jak ohárek.*

Osobitným druhom prirovnaní sú komparatívne vetné frazeologizmy. Sú vlastne ekvivalentmi slovies (formálne rozvitých a významovo určených). Majú zvláštnu formu. Vlastnosť, ktorá sa prirovnáva, sa vynechá a označí sa len objekt prirovnávania. Napr. *duša chodzí doňho spávat* (t. j. je taký chorý, chudý, ako keby ...); *má dušu na jaziku* (t. j. je taký chorý, ako keby ...); *má v bruchu kosci* (t. j. nechce sa ohýbať, ako keby ...).

Vetné frazeologizmy sú prevažne ekvivalentmi viet. Sú to príslovia a porekadlá, ktorými sa v obraznej podobe vyjadruje nejaké pozorovanie, a to vtipne: *mjech motúz najde* (o prisprostých manželoch); *uderių sa čert o boží muku* (keď lakomý niečo dá); alebo ako prosté konštatovanie: *je tadi od dneška do zajtreška* (skoro zomrie); alebo ako zovšeobecnenie istých pozorovaní (ľudová múdrosť): *do zbuchеụ, ten zapálių.* Príslovia bývajú často vo forme zloženej vety, a to alebo rýmované: *tusté bívá, prehorívá* (aj bohatý schudobnie); *do na koho vrčí,*

---

6 Porov. P. Ondrus, *Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša,* Jazykovedné štúdie IX, 1966, 211-223.

potom sa mu strčí (dievča chlapcovi); alebo sú so súvzťažnými zámenami: *de nemože čert, tam strčí starú babu.* Daktoré sú rýmované a zároveň majú súvzťažné zámená: *de je pír, tam je žír* (úrodná zem); *jakí hopkaų, takú potkaų* (vzal si sebe rovnú — nanič).

Niektoré príslovia vyjadrujú skutočnosť veľmi úsečne, no pritom výstižne: *prvňí hic, potom ňic* (najprv mal veľa, potom nič), iné zasa obšírne a veľmi názorne: *chodzių po ceųém háji, uťaų na samém kraji* (o preberavom mládencovi).

Isté príslovia majú v záhorskom nárečí inú podobu, resp. tá istá skutočnosť sa označuje inými prísloviami ako v ostatných dialektoch. Napr. *lepší je síkorka v hrsci jak jeleň v horách; vlk sa míňí, už je ſ síňi* (prišiel ten, o kom sa práve hovorilo). Všetky príslovia sa nedajú „pospisovniť", lebo sú v nich typické nárečové tvary (alebo aj rýmy): *budeš sa mjet po pjeci* (dostaneš bitku); *chodňíkem blíš, cestú spíš.*

Ekvivalenty častíc sú zriedkavejšie. Vyslovuje sa nimi pravdepodobnosť: *môže bit;* prisviedčanie: *teda co, to-to-to, no bože, no pravda, na jag bi né;* popieranie: *co ťa nemá, ale de;* pochybnosť: *ale co;* zdôraznenie: *na mu dušu, prisám vačku, pri saméj zemi.*

Ekvivalentmi citosloviec sú viacslovné pozdravy: *naspor pambú, požehnaj pambú;* povely zvieratám: *hajshųó na;* rôzne prejavy citov a vôle: *ehó is!, hó ruk!;* rôzne druhy hrešenia, preklínania (vulgárne i eufemistické): *jekoňťi hned, jegloš ťi hnet.*

Vo frazeologizmoch sa vyskytujú aj také slová, ktoré sa v danom nárečí samostatne už nepoužívajú: *mokrí jak plusk; piski má jak potáče; chudí jak hont; nohi má jak stupi; hubu má jak deňicu; černí jak karan.* Nájdu sa tu aj nerozložiteľné dvojice slov, často rýmované a s reduplikáciou (zdvojením) po zmenení prvej slabiky (hlásky): *robí to hurdi-burdi* (rýchlo, nedbalo); *šecko robí ené tak hala-bala* (nedbalo), *ledvaj-preledvaj.* Vyskytujú sa aj slová opačného významu, resp. slová označujúce dva krajné póly: *krivé — nerovné, zle — nedobre, od svitu do zmrku;* dve slová tej istej časti reči: *ponáhlá sa kerí pres kerého, otád aš potád* (o neistom); *neví kudi kam;* to isté slovo v rozličných predložkových pádoch: *od ňičeho k ňičemu* (nanič); alebo slová bez samostatného významu: *sakum pak* (dovedna).

Do frazeológie už nezahŕňame ustálené vetné spojenia s priamym, nepreneseným významom, napr. sentencie typu *co sa za mųadu naučíš, pot starost jak bis našeų.* Samy majú priamy zmysel, t. j. nie sú ekvivalentmi viet, a v reči sa používajú ako citáty. Tieto krátke slovesné útvary ako výtvory ľudovej duchovnej kultúry sú predmetom výskumu predovšetkým folkloristiky, no nemožno ich obchádzať ani pri jazykovednom výskume.

Frazeologizmami, najmä prirovnaniami sa označujú približne také okruhy javov ako expresívami (z nich niektoré vznikli skrátením pri-

rovnaní). Sú to skutočnosti súvisiace s človekom, jeho životom, zovňajškom, vlastnosťami a rozličnou činnosťou.[7].

Nárečová frazeológia v súčasnosti veľmi rýchlo zaniká, hádam rýchlejšie ako typické nárečové slová. Naším cieľom bolo upozorniť na jej bohatstvo, na potrebu jej výskumu a možnosť využitia v spisovnom jazyku. Využívaním bohatstva nárečovej frazeológie sa môžu prostredníctvom spisovateľov značne obohatiť vyjadrovacie možnosti spisovnej slovenčiny, často o veľmi vtipné, výstižné a názorné jazykové prostriedky, a tým sa môžu rozšíriť zdroje budúceho slovenského frazeologického slovníka.

ROZLIČNOSTI

Nie „mesto-hrdina", ale hrdinské mesto

V ruštine je veľa typov zložených výrazov, ktoré sa píšu so spojovníkom medzi dvoma relatívne samostatnými zložkami. Pre slovenčinu sú niektoré z týchto typov cudzie alebo aspoň nezvyčajné. Je to najmä typ *car'-puška,* v ktorom prvá zložka nejako charakterizuje alebo bližšie určuje vlastnosti toho, čo pomenúva druhá časť zloženiny. Veľký rusko-slovenský slovník uvádza viaceré takéto výrazy, známe z ruskej ľudovej poézie: *car'-devica* = krásna panna, *car'-ptica* = kráľovský vták, kráľ vtákov (o orlovi), *car'-kolokol* = veľký (cársky) zvon (v Kremli), *car'-puška* = cárske delo (v Kremli), ale aj botanické názvy *car'-zelie* = stračia nôžka vysoká, *car'-trava* = žltohlav. Ako ukazujú slovenské ekvivalenty v citovanom slovníku, do slovenčiny prekladáme tieto ruské výrazy najčastejšie spojením podstatného mena so zhodným prívlastkovým adjektívom.

Iný typ predstavujú výrazy ako *izba-čitaľňa, ľotčik-geroj, člen-korrespondent,* v ktorých druhá zložka charakterizuje alebo bližšie určuje povahu toho, čo pomenúva prvá zložka. Aj v tomto prípade v slovenčine vyjadrujeme príslušný obsah najčastejšie spojením podstatného mena so zhodným prívlastkovým adjektívom: *izba-čitaľňa* = osvetová be-

---

[7] Podrobný prehľad o tematike frazeológie je v citovanej knihe A. P. Záturecké ho (porov. obsah na str. 7-11).

seda, osvetové stredisko, kultúrne stredisko; *ľotčik-geroj* = hrdinský letec. Označenie mimoriadnych členov Akadémie sa u nás prevzalo (kalkovalo) z ruštiny v podobe *člen-korešpondent.* Novšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu (§ 176, bod 6) však zaznamenávajú toto pomenovanie bez spojovníka: *člen korešpondent ČSAV,* podobne ako *minister predseda Štátneho plánovacieho úradu.* Pravda, pre slovenčinu by lepšie vyhovovalo spojenie *korešpondujúci člen.*

Z toho, čo sme dosiaľ uviedli, vyplýva, že v slovenčine je pomenovanie „mesto-hrdina" neorganické. Je to mechanický kalk ruského výrazu *gorod-geroj.* Pomenovanie „mesto-hrdina" sa používa v našej tlači najmä na označenie mesta Leningradu, ktoré takmer dva roky hrdinsky vzdorovalo fašistickej blokáde a nekapitulovalo. O tom, že pomenovanie „mesto-hrdina" v slovenčine nezdomácnelo, svedčia aj grafické ťažkosti, ktoré sa pri ňom vyskytujú. Napríklad v denníku Smena z 29. januára 1971 sme našli toto pomenovanie vytlačené s pomlčkou („mesto — hrdina"), nie so spojovníkom. Písanie pomlčky je v tomto prípade celkom neodôvodnené. Ale ani pri písaní so spojovníkom nie je pomenovanie „mesto-hrdina" v slovenčine ústrojný vyjadrovací prostriedok. V slovenčine sa spravidla nespájajú do jedného celku dve podstatné mená rozličného gramatického rodu. Najmarkantnejšie sa neústrojnosť takéhoto spojenia pociťuje v tých prípadoch, v ktorých sú medzi jednotlivými gramatickými rodmi výrazné rozdiely v koncovkách (porov. napr. 3. p. „mestu-hrdinovi", 6. p. „v meste-hrdinovi", 1. p. mn. č. „mestá-hrdinovia" a pod.). Prirodzené a organické je v slovenčine spojenie *hrdinské mesto.* V súvislosti s Leningradom je teda na mieste hovoriť o hrdinskom meste, nie o „meste-hrdinovi".

Š. Peciar

V Sapporo, či v Sappore?

Vo februári 1972 uskutočnia sa v poradí už XI. zimné olympijské hry. Ich dejiskom bude po prvý raz japonské mesto Sapporo. Presne rok pred otvorením zimných olympijských hier uskutočnili sa predolympijské lyžiarske preteky. Pri správach o príprave na preteky a z pretekov sme si v dennej tlači všimli rozpaky, či sa má vlastné meno *Sapporo* skloňovať. Napríklad v Pravde z 2. 2. 1971 sme čítali: *Odleteli do Sappora. Štvorčlenná výprava čs. lyžiarov odcestovala včera večer lietadlom na predolympijské preteky v japonskom Sapporo.* Tu teda v jednom článku sa zemepisný názov *Sapporo* raz skloňuje a druhý raz

zostáva nesklonný. Ďalšie príklady: *V Sapporo sa začína skúška.* (Pravda, 8. 2. 1971) *Japonský korunný princ Akihita otvoril včera zimné predolympijské hry v japonskom Sapporo.* (Pravda, 8. 2. 1971) *Po Sappore budú ZOH 1976 v Denveri v USA.* (Pravda, 9. 2. 1971) Nejednotnosť pri používaní názvu *Sapporo* bola aj v iných novinách: *Kameňom úrazu sú zatiaľ požadované licenčné poplatky za prenosy zo Sappora i z Mníchova.* (Smena, 21. 1. 1971) *Očakávam, že forma Šikolovej vydrží ešte tri týždne do predolympijských pretekov v Sapporo.* (Smena, 19. 1. 1971) *Aby som bol zdravý, spokojný a aby som sa dostal do mužstva ČSSR pre ZOH v Sapporo.* (Tip, r. 3., 1971, č. 2)

Zemepisný názov *Sapporo* možno zaradiť medzi iné zemepisné názvy zakončené na *-o,* ktoré nie sú domáceho pôvodu, napr. *Bergamo, Bolzano, Kolombo, Palermo* a pod. Všetky tieto názvy sú v spisovnej slovenčine stredného rodu a pravidelne sa skloňujú podľa vzoru mesto tak ako domáce podstatné mená stredného rodu zakončené na *-o.* Podľa toho aj zemepisný názov japonského mesta *Sapporo* treba skloňovať, a to takto: *Sapporo,* 2. p. *zo Sappora,* 3. p. *Sapporu,* 4. p. *Sapporo,* 6. p. *v Sappore,* 7. p. *za Sapporom.*

Pri správach alebo reportážach z XI. zimných olympijských hier v Sappore vyskytne sa potreba použiť aj odvodené prídavné meno. Príslušné vzťahové prídavné meno od zemepisného názvu *Sapporo* utvoríme pomocou prípony *-ský,* teda *sapporský.* S touto podobou prídavného mena sme sa už stretli aj v tlači: *... o odovzdaní odborných skúseností zo sapporského predolympijského týždňa ...* (Smena, 21. 1. 1971).

Pri tejto príležitosti možno spomenúť, že obyvateľské meno z miestneho názvu *Sapporo* utvoríme pomocou prípony *-čan,* ktorá je pri tvorení obyvateľských mien v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívna. Obyvateľské meno bude mať teda podobu *Sapporčan* a jeho prechýlená podoba, pomenúvajúca obyvateľku ženského rodu, bude *Sapporčanka.*

M. Považay

Liečebný ústav Krištáľ v Dudinciach

Denník Smer v piatok 30. októbra 1970 priniesol túto správu: „V stredu dali v Dudinciach do prevádzky moderný liečebný ústav KRIŠTÁĽ. Balneoterapia Krištáľ, vybudovaná nákladom 45 miliónov korún, ...“ Zo správy vysvitá radostná skutočnosť, že na juhu stredného Slovenska

konečne vyrastajú kúpele medzinárodnej úrovne. Ide totiž o liečivú vodu, ktorú údajne používali už rímski legionári.

Žiaľ, nespisovná podoba názvu liečebného ústavu (uvádzaná v krátkej správe chybne dvakrát ako *Krištál)* nasvedčuje, že v týchto sympatických kúpeľoch mali by viac dbať odprvu na to, aby i jazyková kultúra bola tu na primeranej úrovni. V slovenčine totiž nepoznáme slovo *krištál;* poznáme však dve formou blízke slová: *kryštál — kryštály* (pozri Slovník slovenského jazyka I, str. 784: nerastný útvar so zákonitou vnútornou stavbou) a *krištáľ — krištále* (pozri Slovník slovenského jazyka I, str. 771: 1. bezfarebný kremeň [čistý, priehľadný], 2. brúsené olovnaté sklo). SSJ I uvádza na strane 771 výraz krištaľovozelený; takýto prívlastok presne charakterizuje kúpeľ (vodu) v Dudinciach. Keďže na tomto vidieku nie je známy výskyt kryštálov (tie sú až severnejšie v B. Štiavnici), motiváciou pomenovania liečebného ústavu v Dudinciach je zrejme krištáľovozelená a čistá kúpeľná voda. Nuž teda liečebný ústav mal odprvu mať názov KRIŠTAĽ. Táto podoba sa skloňuje podľa vzoru stroj. Teda napr. *prišli / odišli do / z Krištáľa, bývajú v Krištáli* atď.

Ak hláskový zmätok v citovanom názve zavinil len redaktor Smeru, mali by mu Dudinčania pripomenúť, že im robí zlú reklamu.

A. Chmelík

Takýto rozhodca — takíto rozhodcovia

Vo Východoslovenských novinách z 20. 8. 1970 sme čítali vetu: *Takýto rozhodcovia nepatria na prvoligové ihriská.* Ukazovacie zámeno *takýto* sa skladá zo zámena *taký* a častice *-to,* ktorá pri skloňovaní ostáva nesklonná, napr. *takýto človek, takéhoto človeka, takémuto človekovi* atď. Ako vidieť, zámeno *taký* sa skloňuje pravidelne podľa vzoru *pekný: pekný muž, pekného muža* atď. Pretože v spojeniach *taký (pekný) muž, človek, rozhodca* nadradeným slovom je substantívum *(muž, človek, rozhodca),* musí sa mu v príslušnom spojení prispôsobiť aj podradené slovo *(taký, pekný).* Hovoríme tu o zhode v rode, čísle a páde. Pretože v 1. páde mn. č. v spojení s mužskými životnými podstatnými menami majú prídavné mená pádovú príponu *-í* (resp. *-i* po predchádzajúcej dlhej slabike), musí byť táto prípona *-í* v nominatíve plurálu aj v spojení *takíto,* hoci sa k zámenu pripája neohybná častica: *takýto rozhodca — takíto rozhodcovia.* Podobne by to bolo aj v spojení s inou

nesklonnou časticou, napr.: *akýsi zlodej — akísi zlodeji, akýsi príbuzný — akísi príbuzní* a pod.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Vhodný doplnok k jazykovému učivu

(Ján Horecký — Jozef Ružička, Učebné texty slovenského jazyka pre 2. ročník gymnázií. Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1970, strán 32, skriptum.)

Ako sa dozvedáme z úvodu, „v školskom roku 1970/71 sa slovenský jazyk v 2. ročníku gymnázia vyučuje podľa pozmenených osnov" (str. 1). Učebné texty obsahujúce potrebné učivo sa však nemajú pokladať za učebnicu, lež iba za učebnú pomôcku. V 2. ročníku gymnázia sa má pri výučbe slovenského jazyka sústrediť pozornosť najmä na tieto okruhy: tvorenie slov, spájanie slov vo vete, vetný člen a zvuková stránka vety. Posudzovaný učebný text od dvoch popredných slovenských jazykovedcov zahŕňa práve uvedené okruhy jazykového vyučovania; časť o tvorení slov spracoval J. Horecký, autorom ostatných častí (spájanie slov vo vete, vetný člen a zvuková stránka vety) je J. Ružička.

Po úvodných poznámkach (*Slovná zásoba a druhy pomenovaní,* str. 3) nasleduje časť o tvorení slov (str. 4-13). Spracúva sa v nej tvorenie slov (podstatných mien, prídavných mien a slovies) príponami a predponami a tvorenie zložených slov (podstatných a prídavných mien), upozorňuje sa na značkové slová a napokon sa venuje pozornosť prevzatým slovám.

V časti o spájaní slov vo vete (str. 13-16) sa podáva výklad syntaktických vzťahov (prisudzovanie, určovanie, priraďovanie), na základe ktorých sa spájajú slová do syntagiem.

Ďalšia časť učebného textu obsahuje poučenie o vetnom člene (str. 16-23); tu sa dáva odpoveď na otázku, ktoré výrazy nemajú úlohu vetného člena, a potom sa preberajú pojmy holý vetný člen, zložený vetný člen, rozvitý vetný člen a viacnásobný vetný člen.

V ostatnej časti (*Zvuková stránka vety* — str. 24-31) sa najprv objasňujú základné pojmy (vetný úsek, vetný prízvuk a dôraz, melódia a jej druhy, východisko a jadro výpovede, objektívne a subjektívne poradie týchto zložiek výpovede) a poukazuje sa na úlohu kontextových a gramatických slov pri výstavbe vety a na ich slovosled.

Ako vidno z tohto krátkeho opisu, učebný text dopĺňa učebnicu o dva, resp. o tri dôležité úseky opisu stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, pričom ide

o úseky, ktorým sa v učebných osnovách pre predchádzajúce typy stredných škôl poskytujúcich všeobecné vzdelanie venovalo málo alebo najmenej pozornosti (osobitne to platí najmä o časti týkajúcej sa zvukovej stránky vety). Treba privítať, že sa študentom gymnázia dostáva do rúk súhrnné, prehľadné a výstižné poučenie o uvedených oblastiach spisovného jazyka, spracované na úrovni súčasnej jazykovedy (porov. napr. len používanie termínov, ako je *slovotvorný typ, súvetný člen, antikadencia* a i.). Výklady sú doložené mnohými vhodnými príkladmi, resp. citátmi najmä z krásnej literatúry, vybratými aj so zreteľom na upevňovanie kultivovaného jazykového povedomia žiakov, resp. z hľadiska potrieb bežnej jazykovej praxe.

K vecnej náplni textu možno vysloviť tieto menšie pripomienky: na str. 6 sa medzi prídavnými menami utvorenými od podstatných mien príponami *-avý / -kavý* a *-astý* uvádzajú príklady *zelenavý — zelenkavý, červenavý — červenkavý* a *zelenkastý, sladkastý;* tu ide o prídavné mená tvorené z adjektívnych (nie substantívnych) základov. Tvorenie slov typu *robkor, kultprop* (str. 12) by sa azda nemuselo ani spomínať, lebo sa v spisovnej slovenčine neujalo a aj uvedené jednotlivé prípady zo spisovného jazyka vypadli.

Čo sa týka metodického postupu, možno pripomenúť, že isté termíny, resp. výrazy (napr. *slovotvorný typ, deverbatívum, princíp sémantickej degradácie, prepozícia, vetná schéma* a niektoré iné) bolo treba z praktických príčin vysvetliť priamo v texte (aj napriek tomu, že učebný text má tvoriť iba „doplnok k jazykovému učivu, ktoré obsahuje doteraz platná učebnica" — str. 1).

Upozorňujeme aj na niekoľko neopravených chýb, ktoré sa v učebnom texte vyskytujú: *žrebčínec* namiesto *žrebčinec* (str. 5), *drep roznožno* nam. *roznožmo* (str. 14), *halý* namiesto *holý* (str. 18), *pri pomalejšom tempe* nam. *pomalšom* (str. 25), *ale sa zúčastňujú na tvorení vety ako gramatické konštrukcie a významovej jednotky* nam. *ako gramatickej konštrukcie* (str. 30); vo vete *Veta, ktorá sa skladá z holého predmetu a holého prísudku, je holá veta* namiesto *predmetu* má byť *podmetu* (str. 18).

Učebné texty slovenského jazyka pre 2. ročník gymnázií od J. Horeckého a J. Ružičku obsahujú veľmi výstižný a inštruktívny výklad o základných pojmoch tých úsekov systému spisovnej slovenčiny, ktorým treba v jazykovom vyučovaní na strednej škole poskytujúcej všeobecné vzdelanie pripisovať primeraný význam.

J. Kačala

Odborné názvy v učebnici pre poslucháčov medicíny

(M. Brozman — B. Ondruš, *Úvod do histopatológie.* Príručka pre lekárske fakulty, tretie, prepracované a doplnené vydanie, Obzor, Martin 1968, 444 strán.)

Nebýva zvykom písať jazykové recenzie o nových vydaniach odborných učebníc, ale učebnica histopatológie si zaslúži pozornosť z niekoľkých dôvodov.

Ako je známe, medicína patrí k tým odborom, v ktorých sa hneď na začiatku rozvoja slovenského odborného štýlu začalo uplatňovať úsilie o vypracovanie slovenskej terminológie. Na druhej strane sa často pripomína, že práve lekárske práce sú presýtené prevzatými názvami, takže to niekedy až vplýva na zrozumiteľnosť. A je to práve v protiklade so spomenutou tendenciou po slovenskej terminológii.

Treba tu povedať predovšetkým, že slovenská lekárska terminológia vo všetkých medicínskych odboroch, o ktorých sa píše v slovenčine, už dávno nevystačuje iba s národným anatomickým názvoslovím, ktoré bolo dobre poslovenčené. Aj do samej anatomickej literatúry písanej po slovensky čoraz viacej prenikajú medzinárodné názvy, ba aj pôvodné latinské názvy. Je prirodzené, že tieto tendencie sa ešte výraznejšie prejavujú v takých medicínskych odboroch, ktoré sa začali pestovať u nás neskôr. K nim patrí aj histopatológia.

Osobitnú pozornosť si z tohto hľadiska zasluhuje terminológia nádorov, ktorá sa v recenzovanej učebnici azda prvý raz súhrnne uvádza a systematizuje. Je pozoruhodné a pre súčasnú lekársku terminológiu príznačné, že názvoslovie nádorov je v prevažnej väčšine tvorené z prevzatých slov. Uplatňujú sa v ňom napr. korene *fibr-, sarc-, chondr-* a z nich sa príponou *-óm* tvoria také názvy ako *fibróm, sarkóm, xantóm, lipóm, osteóm,* ale aj kombinácie, napr. *xantofibróm, fibrosarkóm, myxosarkóm, chondrosarkóm, chondroblastóm.* Pravda, sú tu aj názvy v podobe združených pomenovaní so zhodným prívlastkom: *osteoidný osteóm, osteoplastický sarkóm, kavernózny hemangióm.* Pomerne zriedkavé sú domáce názvy, spravidla v takých prípadoch, keď sa aj v latinskom názve používa slovo *tumor:* tumor gigantocellularis tunicae synovialis — *obrovskobunkový nádor šľachových pošiev.* Popri prípone *-óm,* ktorá prevažuje, je v niekoľkých názvoch aj prípona *-óza,* napr. *myelóza, retikulóza.* To treba hodnotiť ako nesystémový prvok.

So spomenutou tendenciou používať medzinárodné názvy súvisí, prirodzene, prevaha prevzatých slov v texte. Stačí uviesť aspoň jeden príklad z recenzovanej knihy: *Epiderma normálnej kože má viacvrstvový plochý epitel. Bazálnu vrstvu tvoria vysoké, palisádovite usporiadané bunky s tmavým jadrom, ktoré sú pevne spojené s kóriom pomocou cytoplazmatických výbežkov. Na hranici medzi epidermou a kóriom je viac alebo menej výrazný PAS-pozitívny väzivový pruh, tvoriaci akúsi „bazálnu membránu"* (213).

Upozorniť treba najmä na výraz *PAS-pozitívny,* lebo je to typ veľmi príznačný pre súčasný odborný štýl. Namiesto opisného výrazu *pozitívne reagujúci na kyselinu paraminosalicylovú* sú tu až dve skratky: namiesto kyselina paraaminosalycylová je PAS (je to skratka medzinárodná) a tá sa potom používa ako istého druhu predpona *(PAS-pozitívny).* Je to podobný prípad ako *Rh negatívny, LE bunky, R bunky, B vitamín,* B_{12} *vitamín* a pod.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Uschopniť — uschopňovať. — A. S. zo Žiliny: „V študijnom materiáli určenom na stranícke vzdelávanie v r. 1970-1971, ktorý vyšiel ako príloha bratislavskej Pravdy, vyskytuje sa sloveso *uschopňuje.* Doteraz som sa s týmto výrazom nestretol, preto Vás prosím o vyjadrenie, či je správny."

Sloveso *uschopňovať* sme v spomínanom materiáli našli v tomto kontexte: „Historická úloha robotníckej triedy... je v tom, že robotnícku triedu jej materiálne postavenie núti a uschopňuje uskutočniť v záujme všetkých prechod ľudstva od kapitalizmu k socializmu a rozvinutému komunizmu." Ako vidno z citátu, sloveso *uschopňovať* sa používa vo význame „robiť takým, ako vyjadruje základ, t. j. robiť schopným"; významovo je teda priezračné, a to napomáha jeho všeobecnú zrozumiteľnosť. Z tohto hľadiska nemožno teda mať proti slovesu *uschopňovať* nijaké námietky. Pravda, to je iba jedna stránka veci. Ak máme posúdiť otázku správnosti tohto slovesa, musíme ho charakterizovať aj z iných stránok, najmä zo slovotvornej a štylistickej stránky.

Čo sa týka utvorenia slovesa *uschopňovať,* treba povedať, že jeho základom — ako sme už naznačili — je prídavné meno *schopný.* Pred základom *-schopn-* stojí predpona *u-,* k základu sa pripína prípona *-ova-ť* (pri nedokonavom vide), resp. *-i-ť* (pri dokonavom vide). Takýmto slovotvorným postupom sa z prídavných mien tvoria napr. slovesá *ujasniť — ujasňovať* (od *jasný), uzdraviť — uzdravovať* (od *zdravý), urýchliť — urýchľovať* (od *rýchly), uvoľniť — uvoľňovať* (od *voľný)* a ďalšie. Tento postup pri tvorení slov je v súlade so zákonitosťami, ktoré sa v spisovnej slovenčine uplatňujú pri odvodzovaní slov, takže slovesá *uschopniť — uschopňovať* môžeme aj z hľadiska ich utvorenia pokladať za správne.

Tretia vec, na ktorú v rámci rozboru slovies *uschopniť — uschopňovať* poukazujeme, je rozšírenie týchto slovies v spisovnom jazyku, resp. ich štýlová hodnota. Môžeme tu nadviazať na to, čo konštatuje pisateľ listu: že sa totiž so slovesom *uschopňovať* ešte nestretol. Je pravda, že slovesá *uschopniť — uschopňovať* nepatria medzi úplne bežné, bezpríznakové výrazové prostriedky spisovného jazyka. Ich oblasť používania v spisovnej slovenčine nie je všeobecná, ale obmedzená ani nie tak štýlovou platnosťou, ako skôr všeobecne frekvenciou, výskytom. V tomto zmysle možno slovesá *uschopniť — uschopňovať* pokladať za výrazové prostriedky s príznakom zriedkavosti.

V tejto súvislosti možno poukázať na to, že sloveso *uschopniť* zaznačuje aj Slovník slovenského jazyka (IV. diel, Bratislava 1964, str. 703). Slovo *uschopniť* sa tu pokladá za výrazový prostriedok s príznakom knižnosti. Z citátov uvedených v rámci hesla sa dozvedáme, že toto sloveso použili vo svojich prácach spisovatelia A. Matuška a A. Mráz. Na konci hesla sa potom uvádza nedokonavá podoba *uschopňovať.*

Na dokreslenie charakteristiky slovies *uschopniť — uschopňovať* uvedieme ešte to, že ide o predmetové slovesá, viažúce sa so štvrtým pádom: *uschopniť (uschopňovať) niekoho alebo niečo;* napr. *uschopniť (uschopňovať) človeka na dosiahnutie určených cieľov.*

Ako vidieť, sloveso *uschopňovať* (takisto ako aj jeho dokonavý náprotivok *uschopniť*) je významovo zreteľné a správne utvorené slovo. Nepatrí medzi všeobecne známe a rozšírené prvky slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, ale na výstižné jednoslovné vyjadrenie uvedeného významu („robiť — urobiť schopným na niečo") ho možno v spisovnom jazyku bez rozpakov používať.

J. Kačala

Prepájame. — Ján Kováčik nám položil zaujímavú otázku, či sa v televízii správne používa slovesný tvar *prepojujeme*.

Najkratšie možno odpovedať, že by sme radšej odporúčali tvar *prepájame* (namiesto používaného *prepojujeme*), lebo v spisovnej slovenčine je častejší typ slovesných dvojíc *dohoniť — doháňať, vydojiť — vydájať, vynosiť — vynášať, vykosiť — vykášať, dosoliť — dosáľať*. Preto odporúčame nielen dvojicu slovies *spojiť — spájať*, lež aj dvojice *prepojiť — prepájať, napojiť — napájať* v technickom kontexte.

Slovesá na *-ovať* (teda aj *prepojovať*) sa v odbornej reči dosť často tvorili celkom mechanicky, bez ohľadu na domáce vývinové súvislosti, a preto sa napríklad aj v najnovších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu (7. vydanie z roku 1966, 8. vydanie z roku 1967, 9. vydanie z roku 1967, 10. vydanie z roku 1970) takéto slovesá vynechávajú ako nesprávne. Namiesto slovies *pretrhovať, pridržovať sa, prikrčovať sa, priučovať, zaučovať* a pod. sa odporúčajú slovesá *pretŕhať, pridržiavať sa, prikŕčať sa, priúčať, zaúčať* a pod.

Z tej istej príčiny odporúčame aj my sloveso *prepájať* ako lepšie. V televízii treba teda používať slovesný tvar *prepájame* (a nie *prepojujeme*).

J. Ružička

Odvádzať inscenácie hier. — Módnym výrazom divadelnej kritiky sa stalo sloveso *odviesť / odvádzať* v spojeniach „odviesť dobrú robotu", „odviesť inscenáciu hry", „odviesť výkon na úrovni" ap. Jedno z týchto spojení sme čítali vo Večerníku 1. februára 1971 v článku *S poéziou vrátili sa aj problémy*. Ide o tento text: *Ako vieme, v Divadle na korze pôsobia dva súbory, činoherný, ktorý odvádza inscenácie hier, a poetický, ktorý sa zameriava iba na poéziu.*

Sloveso *odvádzať* je tu neprimerané nielen z významovej stránky (navodzuje asociácie s bežnými spojeniami *odvádzať mlieko, kontingent, odvádzať zisk*), ale je nesprávne aj zo štylistickej stránky. Je to preto, že tu sloveso *odvádzať* neplní svoju základnú funkciu plnovýznamového, resp. plnohodnotného slovesa, ale je len akousi „sponou", podobne ako sloveso *prevádzať* v známych vetách typu *Prevádzame strihanie*. Vlastným nositeľom významu je v obidvoch prípadoch podstatné meno *(inscenácia, strihanie)*. Lenže násilné nahrádzanie slovesného vyjadrenia spojením neplnohodnotného slovesa s menom v niektorých oblastiach vyjadrovania narúša potrebnú ustálenosť výrazových prostriedkov spisovného jazyka a nemožno s ním súhlasiť. Okrem toho uvedené vety pôsobia umelo a nezvyčajne. Niet príčiny, aby sa v odborných textoch (i v divadelných kritikách) nemohlo písať tak, ako je to slovenčine najprirodzenejšie: *činoherný súbor inscenuje hry*, a nie *odvádza inscenácie hier*.

M. Pisárčiková

Treba poslovenčovať priezvisko Košút? — Ján Košúth z Bratislavy nás pýtal o radu, či by si nemal poslovenčiť priezvisko, lebo sa mu zdá neslovenské. Jeho domienka vyplýva z toho, že priezvisko Košút sa asociačne spája s postavou Ľudovíta Košúta (Kossuth Lajos), vodcu maďarskej revolúcie v rokoch 1848—1849. Aj Slovník slovenského jazyka uvádza na príslušnom mieste iba slová odvodené od mena Ľ. Košúta.

Treba hneď na začiatku povedať, že súčasné priezviská sa ani podobou ani pôvodom nemusia kryť s národnou či etnickou príslušnosťou svojich nositeľov. Stačí uviesť priezviská *Fábry* (z lat. *fabri* = kováčov), *Škultéty, Braxatoris* (A. Sládkovič), *Ruttkay* (z maď. *Ruttka* = Vrútky, teda Vrútocký), *Ország* alebo *Országh* (P. Ország-Hviezdoslav) a pod. Ich podoba môže súvisieť s mnohými kultúrno-spoločenskými okolnosťami epochy, v ktorej naše priezviská vznikali a formovali sa.

Priezvisko *Košút* je svojím pôvodom slovenské. Všeobecné podstatné meno *košút* je starobylé slovanské slovo. V mužskom rode je doložené iba zo staršej slovenčiny (a z východnej Moravy), v ženskom rode poznáme slovo *košuta* s významom „laň, jelenica" z južnoslovanských jazykov a zo starej ruštiny.

Slovo *košút* sa v starších slovenských slovníkoch vyskytuje s významami 1. cap, 2. vyrezaný, vyškopený cap, škop, 3. nerozumný, bláznivý, pojašený človek a 4. strom bez vrcholca, ktorý sa rozrastá do šírky. V staršej slovenčine boli bežné aj slovné spojenia *košúty prevracať, košúty prevaľovať, košúty váľať,* synonymné s výrazom *robiť kotrmelce* (čes. *metati kozelce, dělati kotrmelce).* V rukopisnom slovníku J. Ribaya je aj prídavné meno *košutovatý* s významom „bláznivý".

Starobylosť slova *košút* v slovenčine potvrdzuje aj skutočnosť, že osobné meno *Košút* je z Turca známe od 13. storočia, názvy osád *Košúty* pri Galante od 13. storočia a pri Martine od 14. storočia. Osobné meno mohlo vzniknúť asi tak, ako dnes vznikajú prezývky; zo všeobecného podstatného mena *košút* a z osobného mena, ktoré sa prenieslo na celú rodinu, mohli vzniknúť osadné názvy.

Osobné meno *Košút* sa teda v Turci, v srdci stredného Slovenska, používalo už pred 700 rokmi. Nič to, že z apelatívnej slovnej zásoby slovenčiny slovo *košút* odvtedy ustúpilo. Priezvisko *Košút* možno s čistým svedomím pokladať za slovenské, a to aj podľa pôvodu. V konkrétnom prípade možno uvažovať o úprave z hľadiska dnešného pravopisu, to značí z podoby *Košúth* vypustiť *h.* Nejde tu totiž o samostatnú hlásku, ale o starší spôsob písania tvrdého *t* ako *th* podľa klasického vzoru.

M. Majtán

Oto. — Z listu Anny Pazderovej vyberáme otázku, či je správne osobné (krstné) meno *Oto* alebo *Otto.* Autorka listu pripomína, že v novinách sa používajú obidve podoby. Píše sa napríklad *Oto Moncman* i *Otto Moncman,* ba v titulkoch televíznych relácií možno čítať aj meno *Otto Veľký.*

Našej čitateľke ide o správne písanie mužského osobného (krstného) mena *Oto.* Nakrátko konštatujeme, že v spisovnej slovenčine treba toto meno písať vždy s jedným *t: Oto* a že ho treba riadne skloňovať (povedzme ako mená

Rudo, Jano, Mišo). Preto sú správne iba takéto spojenia: *Oto Katriak, od Ota Katriaka, Otovi Katriakovi, Ota Katriaka* a pod.

Písanie tohto osobného mena s dvoma *t* (teda „Otto") nie je v slovenčine odôvodnené (možno povedať, že aj v češtine prevažuje dnes písanie *Oto, Ota* nad starším *Otto,* ktoré sa ináč zhoduje s nemeckým *Otto).*

V spisovnej slovenčine je teda správne iba písanie *Oto Moncman, Oto Veľký, Oto Katriak* (a nie *Otto).*

J. Ružička

NAPÍSALI STE NÁM

Vážení priatelia,

štvrtý rok sledujem a vo svojom učiteľskom povolaní využívam Váš časopis. Jeho slovo je v úsilí o zvýšenie jazykovej kultúry prepotrebné. Nepoznám síce zloženie jeho čitateľov, ale i napriek tomu sa odvážim vysloviť presvedčenie, že ho najmenej poznajú (česť výnimkám!) práve tí, ktorí to najviac potrebujú. Mám na mysli všetkých, pre ktorých je hovorené a písané slovenské spisovné slovo „chlebíčkom". Množstvo priestupkov proti spisovnej slovenčine v kultúrnych inštitúciách, v rozhlase, v televízii, v tlači, v osvetových zariadeniach a pod. si dnes už nemôžem ináč vysvetliť ako prejav ľahostajnosti a neúcty k rodnej reči.

Na základe vlastných niekoľkoročných skúseností z úsilia o pozdvihnutie úrovne zatiaľ aspoň verejných písomných jazykových prejavov v Michalovciach môžem potvrdiť, že v tomto smere existuje hrádza ľahostajnosti, po prelomení ktorej volá aj R. Šiška v 5. čísle (1970) Vášho časopisu. A zdá sa mi, že ju tak skoro neprelomíme.

Veď čo sa len treba natrápiť s jedným slovom *zahájiť.* O jeho nenáležitom používaní sa už písalo neraz. Výsledok? Neúmerný snahe. Napr. Renáta Tesárková s úsmevom „zahajovala" (19. 3. 1970) semifinále speváčok ľudových piesní O zlatú kameru.

Košické televízne štúdio uvádzalo program — piesne pre deti. Speváčka (dievča) chodila pomedzi veľké lízanky a spievala „lízatko". Aj som im napísal o tejto chybe, ale zatiaľ neodpovedali.

Športový reportér Siváček len z jedného basketbalového stretnutia Slávia — Sparta „obohatí" slovnú zásobu o takéto výrazy a spojenia: *lobda, lobdu má v držaní, bude hádzať trestné strieľanie, hladisko* a pod.

Mäkčenie *-li, ale, lebo* atď. hriešne a nepochopiteľne zanedbávajú hlásatelia banskobystrického rozhlasového štúdia (uvádzajú reláciu Dobré ráno) a rovnako nepoznajú znelostnú asimiláciu — *k otázkam* atď.

Pani J. Lukešová uvádza *námestka riaditeľa,* D. Klčo hovorí *zo včerajšej súťaži* a pod.

V českom filme Tá tretia v úlohe vysokoškoláčky Ida Rapaičová nesprávne vyká: *Kde ste bol? Čo ste to povedal?*

Napokon sami dobre poznáte úroveň jazykových prejavov niektorých konferencierov zábavných a súťažných relácií, napr. Telekvízu, interpretov tanečných piesní aj niektorých redaktorov.

Uviedol som niekoľko príkladov porušovania spisovnej normy v oblasti ústnych prejavov. V písomných prejavoch nie je situácia o nič lepšia.

ERPO, reklamný podnik, Bratislava, vydal propagačnú brožúrku Zemplín (autor textu dr. V. Adamec), v ktorej je toľko závažných chýb, že sa vnucuje otázka, či ju písal Slovák. K listu, v ktorom som prosil súdruha riaditeľa o vysvetlenie toľkých chýb, som pripojil aj tie „najvzácnejšie" príklady. Po dvoch mesiacoh som vysvetlenie pourgoval ďalším listom. Podnes si súdruh riaditeľ nenašiel čas na odpoveď. Či to nie je prejav ľahostajnosti?

Po viacerých jazykových príspevkoch v okresných Zemplínskych novinách, v ktorých som uviedol len do očí bijúce pravopisné chyby na plagátoch, firemných a orientačných tabuliach v Michalovciach, sa takmer nič nezmenilo. Nijaká pozitívna reakcia, len sem-tam prejav podráždenosti s výčitkou, čo sa mi nepáči.

Napísal som Vám tieto riadky nie preto, že nepoznáte situáciu alebo že Vám chýbajú príklady. Chcel som len rozšíriť a konkrétnymi príkladmi doplniť obsah spomínaného príspevku a zväčšiť jeho otáznik.

M. Stoják

V 8. čísle 4. ročníka Vášho časopisu v článku *Z osobitných problémov pripravovaného Česko-slovenského slovníka* som si všimla, že „v slovenčine nemáme napr. presný ekvivalent za slovo liknavý". U nás v Turci ho máme v slove *rašmavý. Rašmať sa* značí pomaly, lenivo, nedbanlivo, zdĺhavo robiť dačo a *rašma* je ženská pomalá, lenivá, a nie špata a otrhaná ako u Kálalovcov. Takisto som toto slovo počula aj vo Zvolenskej. Zistite si ešte aj inde na strednom Slovensku.

Nezrelé, zdravé ovocie sa volá u nás *hôľa — hôlenec.*

M. Chorvátová

OPRAVA. Prosíme čitateľov, aby si v 3. tohtoročnom čísle opravili tieto tlačové chyby: str. 85, 10. r. zhora namiesto *Šváby sú* má byť *Švábi sú;* str. 86, 21. r. zhora namiesto *Šląg* má byť *Šląsk,* v 12. r. zdola namiesto *ráz* má byť *raz;* str. 88, 13. r. zhora namiesto *v neutrálnom, bežnom rozhovore* má byť *v neutrálnej, bežnej reči.*

Správy a posudky

Vhodný doplnok k jazykovému učivu. J. Kačala 185
Odborné názvy v učebnici pre posluchačov medicíny. J. Horecký 186

Spytovali ste sa

Uschopniť — uschopňovať. J. Kačala 188
Prepájame. J. Ružička . . 189
Odvádzať inscenácie hier. M. Pisárčiková 189
Treba poslovenčovať priezvisko Košút? M. Majtán . . . 190
Oto. J. Ružička 190

Napísali ste nám

M. Stoják 191
M. Chorvátová 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ročník 5, 1971, číslo 5.
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Oľga Urbaníková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

Cena Kčs 3,—.